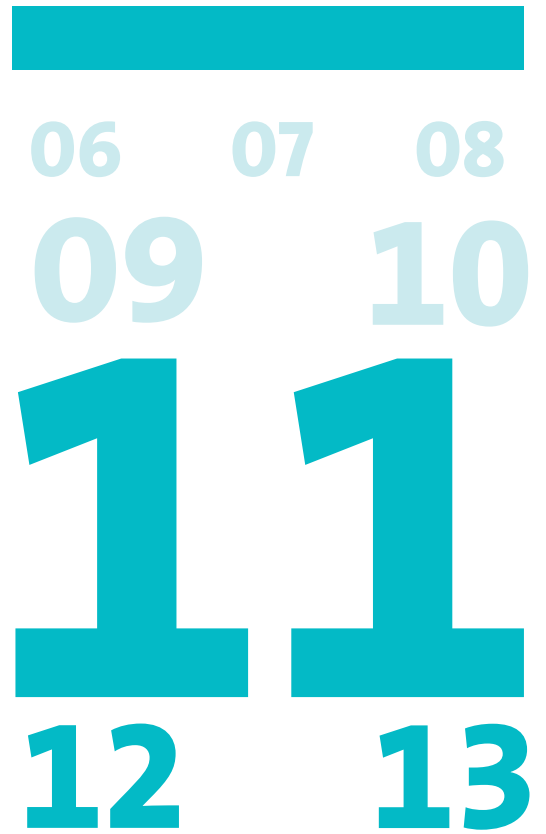

De regionale economie 2010

Verklaring van tekens

.	gegevens ontbreken
*	voorlopig cijfer
**	nader voorlopig cijfer
x	geheim
–	nihil
–	(indien voorkomend tussen twee getallen) tot en met
o (o,o)	het getal is kleiner dan de helft van de gekozen eenheid
niets (blank)	een cijfer kan op logische gronden niet voorkomen
2010–2011	2010 tot en met 2011
2010/2011	het gemiddelde over de jaren 2010 tot en met 2011
2010/'11	oogstjaar, boekjaar, schooljaar enz., beginnend in 2010 en eindigend in 2011
2008/'09	
–2010/'11	oogstjaar, boekjaar enz., 2008/'09 tot en met 2010/'11

In geval van afronding kan het voorkomen dat het weergegeven totaal niet overeenstemt met de som van de getallen.

Colofon

Uitgever

Centraal Bureau voor de Statistiek
Henri Faasdreef 312
2492 JP Den Haag

Prepress

Centraal Bureau voor de Statistiek
Grafimedia

Druk

Drukkerij Tuijtel BV, Hardinxveld-Giessendam

Omslag

Teldesign, Rotterdam

Inlichtingen

Tel. 088) 570 70 70
Fax (070) 337 59 94
Via contact formulier:
www.cbs.nl/infoservice

Bestellingen

E-mail: verkoop@cbs.nl
Fax (045) 570 62 68

Internet

www.cbs.nl

Prijs: € 13,75
(exclusief verzendkosten)

ISBN: 978-90-357-1939-2

ISSN: 1877-2773

Oplage: 100

© Centraal Bureau voor de Statistiek,
Den Haag/Heerlen, 2011.
Verveelvoudiging is toegestaan,
mits het CBS als bron wordt vermeld

Inhoud

1	Herstel zet in in alle provincies	4
2	Regionale verschillen in economische groei	5
3	Regionale verschillen in bbp per inwoner	9
4	De effecten van de economische crisis op de werkgelegenheid	12
5	Investerings in vaste activa in 2008	15
6	Beschikbaar inkomen internationaal en hypotheekrente	19
7	De Randstad en de vier grote steden van krimp naar groei	22
	7.1 De Randstad en de G4	22
	7.2 De economie van Amsterdam	24
8	Zuid Limburg van betekenis binnen Euregio Maas Rijn	29
	Begrippenlijst	35
	Bijlagen	37
	Technische toelichting	39
	Tabellen	41
	Enkele aanverwante onderzoeken en publicaties	46
	Medewerkers publicatie	47

1 Herstel zet in in alle provincies

De Nederlandse economie groeide in 2010 met 1,7 procent. In 2009 was er nog sprake van een krimp van 3,5 procent. In alle provincies was sprake van een groei, welke uiteenliep van 0,3 procent in Friesland tot bijna 3 procent in Zeeland. Zeeland had daarmee niet alleen de hoogste groei in 2010, het was daarnaast ook de enige provincie die volledig hersteld was van de crisis. Een provincie die het moeilijk had in 2010 was Zuid-Holland. Deze provincie ging achterlopen ten opzichte van Noord-Holland. De economische groei was nog geen 1 procent tegenover ruim 2 procent in Noord-Holland. De oorzaak is de aanwezigheid van krimpende bedrijfstakken in Zuid-Holland als de GWW in de Drechtsteden en de aardolieindustrie in Rijnmond. Industriële gebieden als Noord-Brabant en Limburg klommen in 2010 behoorlijk uit het dal. De crisis had daar in 2009 echter zo hard toegeslagen dat volledig herstel nog niet mogelijk was.

Naast een hoofdstuk over de economische groei en de productiestructuur wordt in deze publicatie ook gekeken naar de effecten van de crisis op de werkgelegenheid. Als speciale onderwerpen staan COROP-gebied Groot-Amsterdam en de rol van Zuid-Limburg in de Euregio Maas-Rijn centraal.

De regionale rekeningen zijn –conform de Europese afspraken – overgegaan op een nieuwe standaard bedrijfsindeling, de SBI 2008. Deze nieuwe indeling is afgestemd op veranderingen die vanaf 1993 in de productie van goederen en diensten hebben plaatsgevonden. Bij de regionale rekeningen is bij de introductie van de SBI2008 overgegaan op een publicatieniveau van 21 bedrijfstakken voor de definitieve jaren. Deze indeling is Europees geharmoniseerd en wordt ook gebruikt door de nationale rekeningen. Regionale uitkomsten op basis van de SBI2008 zijn op dit moment beschikbaar voor de jaren 2008 en later. In 2012 komt een tijdreeks beschikbaar vanaf 1995. Gepubliceerde cijfers gebaseerd op SBI'93 blijven beschikbaar in het archief van StatLine.

De regionale rekeningen leveren regionale cijfers over de economische groei, het bruto binnenlands product (bbp), het bbp per hoofd van de bevolking, de werkgelegenheid, de verdeling van de toegevoegde waarde over de bedrijfstakken en de bijdrage van iedere bedrijfstak aan het bbp. Daarnaast bieden de regionale rekeningen gegevens over de investeringen per regio en de regionale inkomensvorming en inkomensverdeling naar type huishouden. De regionale gegevens zijn uitsluitend beschikbaar op jaarbasis. De regionale cijfers sluiten dan ook aan op de jaarcijfers van de nationale rekeningen. De gegevens over 2010 hebben, evenals die over 2009, een voorlopig karakter. Dit wordt in grafieken en tabellen aangeduid met een sterretje achter het jaartal. Cijfers over het verslagjaar 2008 en voorgaande jaren zijn definitief. Bij het samenstellen van deze publicatie zijn nog maar een beperkt aantal cijfers over het verslagjaar 2010 uit de regionale rekeningen beschikbaar. De publicatie richt zich hierdoor op het nader voorlopig jaar 2009. De gegevens over de investeringen in vaste activa en de huishoudens lopen niet verder dan tot 2008. De nieuwste cijfers komen net te laat om nog mee te nemen in deze publicatie. Zodra nu nog ontbrekende gegevens beschikbaar komen, worden deze, net zoals alle overige gegevens van de regionale rekeningen, opgenomen in de CBS database StatLine, onder thema Macro-economie → Regionale rekeningen. Deze is toegankelijk via de CBS website www.cbs.nl.

2 Regionale verschillen in economische groei

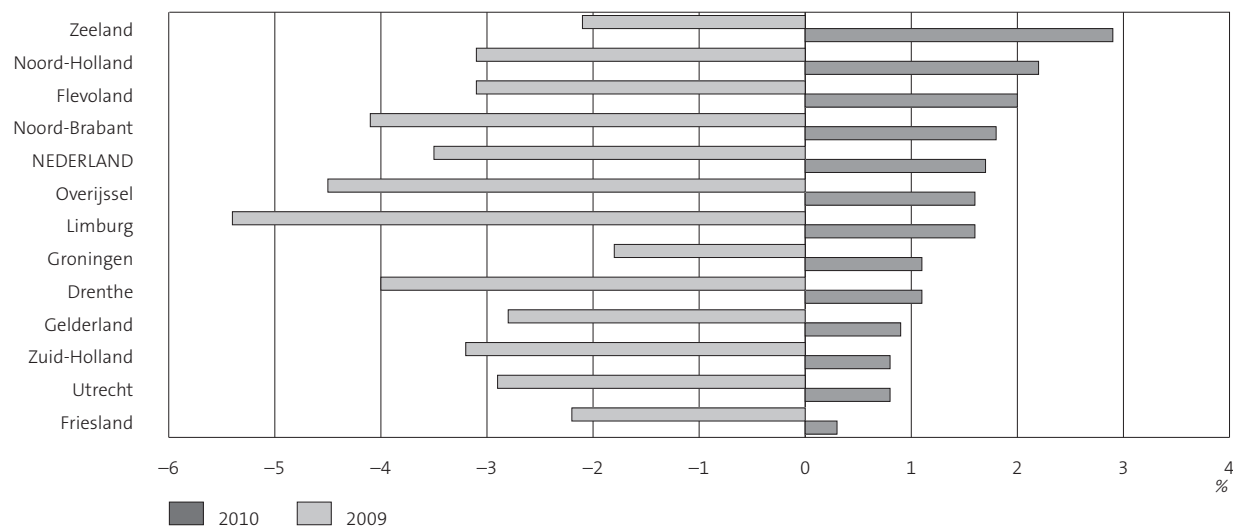
Productiestructuur

In 2010 herstelde de Nederlandse economie voorzichtig van de crisis. De economische groei bedroeg 1,7 procent. De meeste bedrijfstakken vertoonden weer tekenen van groei. De bedrijfstak die volledig herstelde, was de groothandel. In 2009 kromp deze bedrijfstak bijna 6 procent en in 2010 was dit omgeslagen naar bijna 7 procent groei. Andere bedrijfstakken die niet volledig herstelden, maar wel flink in de lift zaten, waren de industrie en 'vervoer en opslag'. Binnen de industrie zorgden vooral de chemie eindindustrie (13 procent), de machineproductie (25 procent), de metaalsector (32 procent) en de autoindustrie (53 procent) voor de groei. De aardolieindustrie echter zag een lichte groei in 2009 veranderen in een krimp van bijna 17 procent in 2010.

Een bedrijfstak die in 2010 ook in behoorlijke crisis verkeerde, was de bouwnijverheid. In 2009 vertoonde deze groep al de eerste tekenen van krimp. In 2010 was deze krimp opgelopen tot ruim 11 procent. Een belangrijke oorzaak ligt bij de GWW. In 2009 groeide deze bedrijfstak met 12 procent, in 2010 was dit omgeslagen in een krimp van 12 procent.

De nationale ontwikkelingen in de productiestructuur zijn terug te vinden in de regionale groeicijfers. Het is goed zichtbaar dat regio's waar de bouwnijverheid belangrijk is, achterblijven bij regio's waar de groothandel en de industrie floreren.

2.1 Regionale economische groei, 2009* en 2010*¹⁾

Bron: CBS, regionale rekeningen.

¹⁾ De cijfers voor de drie noordelijke provincies zijn exclusief delfstoffenwinning.

Provinciale economische groei

In 2010 bedroeg de economische groei van Nederland 1,7 procent. Vier provincies zaten hier boven. Zeeland kende in 2010 de hoogste groei.

De oorzaak voor de hoge groei in Zeeland was het herstel van de industrie, in het bijzonder de chemie. Dit was één van de snelst groeiende sectoren in 2010 en dit had een positief effect op Zeeland. De chemie heeft een hoog aandeel in de Zeeuwse productiestructuur. In 2009 had Zeeland van alle provincies het minste last van de economische malaise, en in 2010 was het de enige provincie die volledig hersteld was van de crisis.

Noord-Holland deed het met ruim 2 procent economische groei ook goed in 2010. Eén van de oorzaken is de sterke aanwezigheid van de groothandel, bijna 10 procent van de productiestructuur. Ook in Flevoland zorgde de groothandel, met een aandeel van ruim 10 procent, voor een hoge economische groei. In Noord-Brabant tenslotte, was de hoge groei het gevolg van het herstel in vooral de autoindustrie.

Opmerkelijk is het achterblijven van Zuid-Holland ten opzichte van Nederland en Noord-Holland. De economische groei was nog geen procent. Dit werd veroorzaakt door een relatief grote omvang van de bouwnijverheid. Het aandeel was ruim 7 procent tegenover 6 procent landelijk en iets meer dan 4 procent in Noord-Holland. Daarnaast kon Zuid-Holland minder goed profiteren van het herstel in de industrie, omdat een belangrijk deel voor rekening kwam van de aardolieindustrie. Juist deze tak had het in 2010 zwaar te verduren.

Economische groei COROP-gebieden

Op COROP-niveau is in bijna elke regio de krimp uit 2009 omgezet in een groei in 2010. Een uitzondering hierop is de Kop van Noord-Holland. Dit gebied heeft in 2009 geen krimp gekend. Dit is het gevolg van de overheid die hier sterk vertegenwoordigd is en deze bedrijfstak groeide in 2009. Negatieve uitzonderingen zijn Zuidoost-Drenthe en de Drechtsteden. In deze gebieden is ook in 2010 nog sprake van economische krimp. Oorzaak hiervoor is de sterke aanwezigheid van de bouwnijverheid. In 2009 konden de Drechtsteden nog profiteren van de groei in de GWW, maar in 2010 was ook bij de GWW de groei verdwenen.

De meeste groei zat in 2010 in IJmond, Delfzijl en Zeeuwsch-Vlaanderen.¹⁾ Dit werd veroorzaakt door de ontwikkelingen in de industrie en de energiesector.

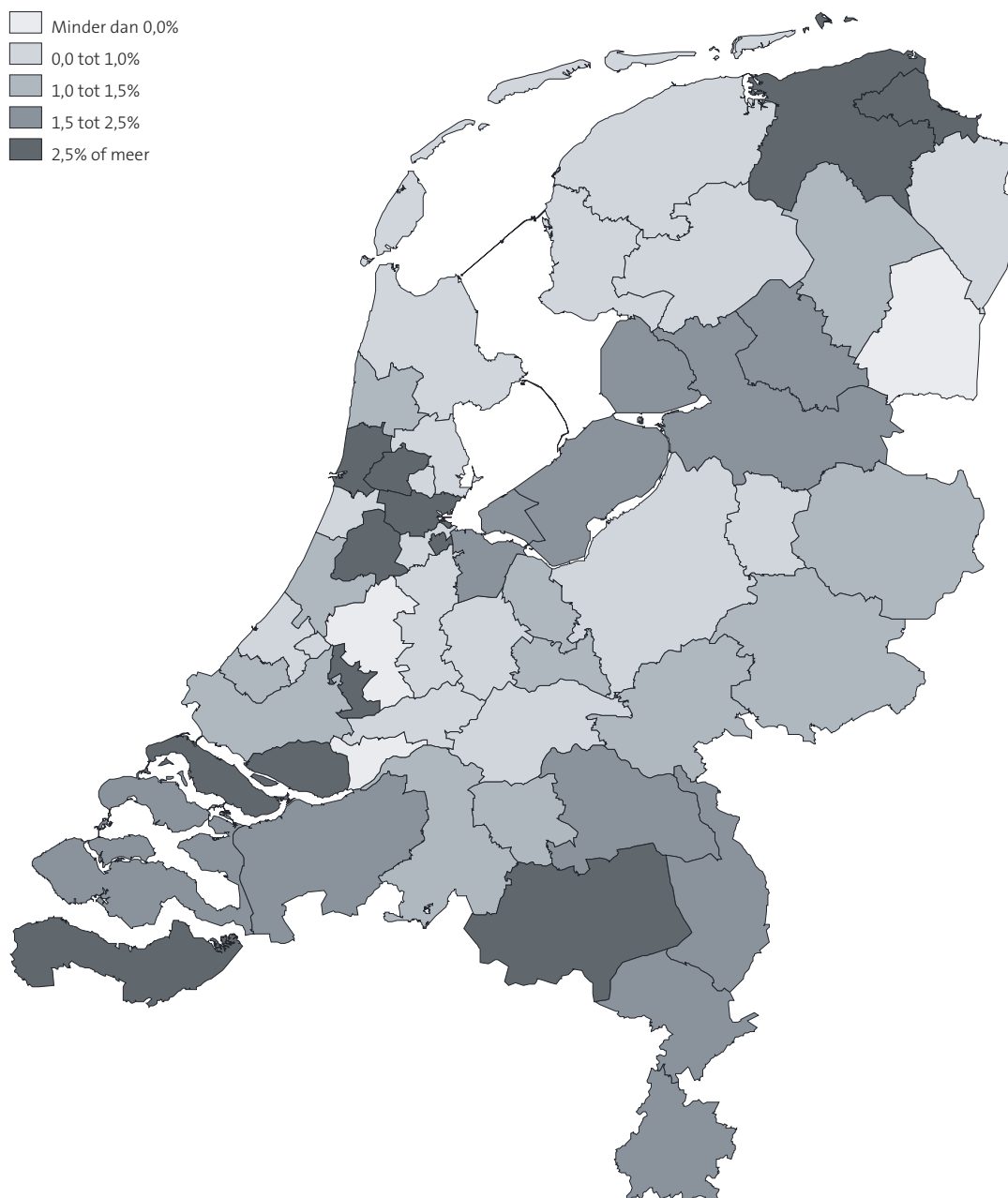
Ondanks dat er in bijna alle regio's in 2010 weer sprake was van economische groei, zijn slechts enkele gebieden volledig hersteld van de economische crisis. Het niveau van het bbp in deze regio's is hoger of gelijk aan dat van 2008. Het gaat om Delfzijl, Zeeuwsch-Vlaanderen, Amsterdam, overige agglomeratie Amsterdam, Zoetermeer, de Kop van Noord-Holland en Flevoland-Midden.

Zoals genoemd bleef Zuid-Holland economisch achter bij Noord-Holland. Dit werd veroorzaakt door invloeden vanuit verschillende COROP-gebieden die elkaar versterkten.

In Zuid-Holland werd de groei negatief beïnvloed door Rijnmond. In dit gebied is een omvangrijke bouwnijverheid en een grote aardolieindustrie. Beide bedrijfstakken deden het slecht in 2010.

¹⁾ Overig Groningen is het hoogst vanwege de delfstoffenwinning en de hoge groei in Rijnmond komt door een gemeentelijke herindeling. De krimp in Oost-Zuid-Holland komt door dezelfde gemeentelijke herindeling.

2.2 Economische groei per COROP-gebied 2010*

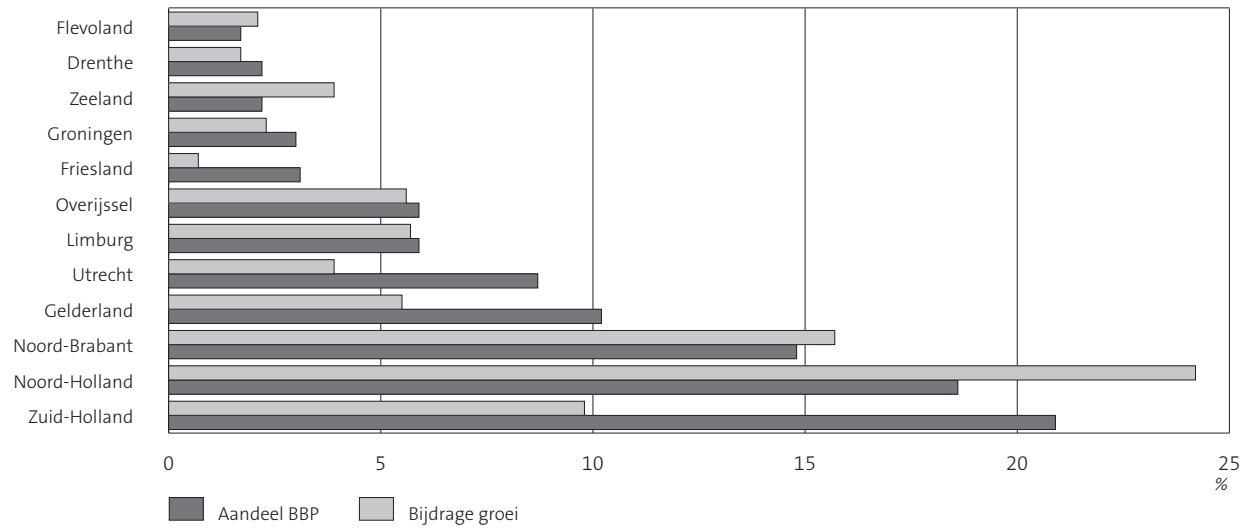

Bron: CBS, regionale rekeningen.

In Den Haag overheerst de overheid. Deze bedrijfstak groeide weliswaar in 2010, maar minder hard dan in 2009. Dit remde de economische groei. De laatste belemmerende factor voor Zuid-Holland is de aanwezigheid van vooral de GWW in de Drechtsteden. In 2009 kon de provincie hiervan profiteren, in 2010 werkte dit echter negatief door.

In Noord-Holland gingen in 2010 positieve impulsen uit van de omvangrijke groothandel in Amsterdam, de gunstige economische ontwikkeling in de Kop van Noord-Holland en het herstel in de regio Haarlemmermeer met zijn grote aandeel van de bedrijfstak vervoer en opslag. Ook deze bedrijfstak deed het goed in 2010.

2.3 Bijdragen provincies aan bbp en economische groei, 2010*¹⁾

Bron: CBS, regionale rekeningen.

¹⁾ De cijfers voor de drie noordelijke provincies zijn exclusief delfstoffenwinning.

3 Regionale verschillen in bbp per inwoner

Inleiding

Het bbp per inwoner in Nederland bedroeg in 2009 ruim 34,5 duizend euro, bijna 1 600 euro minder dan in 2008. Tussen de provincies bestaan grote verschillen. Groningen had het hoogste bbp per inwoner, namelijk gemiddeld 44 duizend euro. Dit is echter geflatteerd door de aardgaswinning in die provincie (zie kader).

Bbp per inwoner

De toegevoegde waarde van Groningen bestaat voor een belangrijk deel uit aardgaswinning. De aardgaswinning alleen is in 2009 goed voor een duw van bijna 16 duizend euro per inwoner in het bbp. Groningen had hiermee het hoogste bbp per inwoner, op gepaste afstand gevolgd door Utrecht. Zonder aardgaswinning was de provinciale rangorde anders. De provincie Groningen kwam op nummer tien terecht, voor Flevoland, Friesland en Drenthe. De provincie met het hoogste bbp per inwoner is dan Utrecht, met gemiddeld iets meer dan 41 duizend euro, gevolgd door Noord-Holland en Noord-Brabant. De provincie Drenthe had met iets meer dan 25 duizend euro het laagste bbp per inwoner van alle provincies.

In de Randstedelijke provincies is het bbp per inwoner relatief hoog. In deze provincies vinden veel activiteiten plaats die resulteren in een hoge toegevoegde waarde. Ook kennen deze provincies een groot aantal inkomende forensen. Binnen de Randstedelijke provincies bestaan echter ook grote verschillen. Kleine COROP-gebieden als de Kop van Noord-Holland en Zuidoost-Utrecht kenden in 2009 een bbp per inwoner van rond de 25 duizend euro. Stadsgewest Utrecht en COROP-gebied Amsterdam zaten daar met achtereenvolgens ruim 50 duizend euro en 58 duizend euro ver boven.

Van alle COROP-gebieden in Nederland had Haarlemmermeer in 2009 het hoogste bbp per inwoner, bijna 65 duizend euro. Oost-Groningen was het COROP-gebied met het laagste bbp per inwoner namelijk 19 duizend euro. Tussen het hoogste en het laagste bbp per inwoner zat dus een verschil van bijna 46 duizend euro. Het hoge cijfer in Haarlemmermeer hangt samen met de aanwezigheid van luchthaven Schiphol en de economische spin off daarvan. Hierdoor droeg dit gebied, waar slechts 1 procent van de bevolking woont, bijna 2,5 procent bij aan het bbp van Nederland.

Ontwikkeling bbp per inwoner

In de periode 2001–2009 steeg het bbp per inwoner (in lopende prijzen) in de provincies jaarlijks met 2 tot 3 procent. Uitschieters waren Groningen (4,1 procent) en Zeeland (3,8 procent).

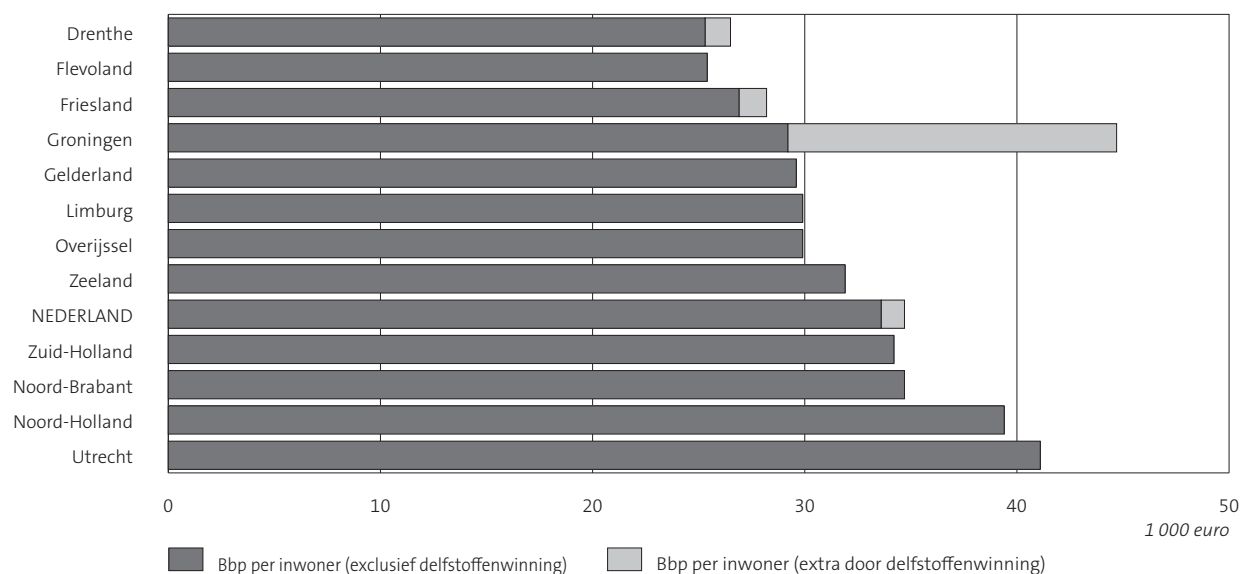
Daar nam het bbp per inwoner duidelijk meer dan landelijk toe. De provincie Utrecht scoorde met een jaarlijkse gemiddelde groei van 2 procent het laagst. Het Utrechtse cijfer is zo laag, omdat het bbp per inwoner in 2001 al hoog was. Hierdoor is het verschil met 2009 minder groot. Flevoland echter kende in 2001 een laag bbp per inwoner en heeft sindsdien een behoorlijke groei doorgemaakt.

Vertekeningen in het bbp per inwoner

Het bbp per provincie/COROP-gebied is de toegevoegde waarde die geproduceerd wordt door bedrijven en instellingen die gevestigd zijn in de betreffende regio. Het bbp per inwoner kan vertekend worden door een aantal factoren. Uitgaande forensen hebben een verlagend effect op het bbp per inwoner, en vice versa. Forensen dragen bij aan het bbp van de regio waarin zij werken, niet aan het bbp van de regio waarin zij wonen. Bedrijfstakken met een hoge toegevoegde waarde in combinatie met een beperkte inzet van arbeid hebben een opwaartse druk op het bbp per inwoner van de regio waarin zij gevestigd zijn. Voorbeelden van deze bedrijfstakken zijn de gaswinning en kapitaalintensieve industrieën als de chemie. Het bbp is een productiebegrip en is hierdoor niet per definitie een goede maatstaf voor de welvaart van de inwoners per provincie.

Forensisme en de aanwezigheid van gaswinning en andere kapitaalintensieve industrieën moeten dus altijd in het achterhoofd worden gehouden als het bbp per inwoner regionaal vergeleken wordt. Hoe kleiner de regio's des te groter de kans op vertekening. In de noordelijke provincies wordt de invloed van de aardgaswinning zichtbaar in de donkergekleurde gedeelten. De invloed van forensen is minder duidelijk te kwantificeren. De grote aantallen uitgaande forensen zorgen voor het lage bbp per inwoner in Flevoland, terwijl inkomende forensen in Noord-Holland en Utrecht juist een opwaartse druk op het bbp per inwoner teweegbrengen.

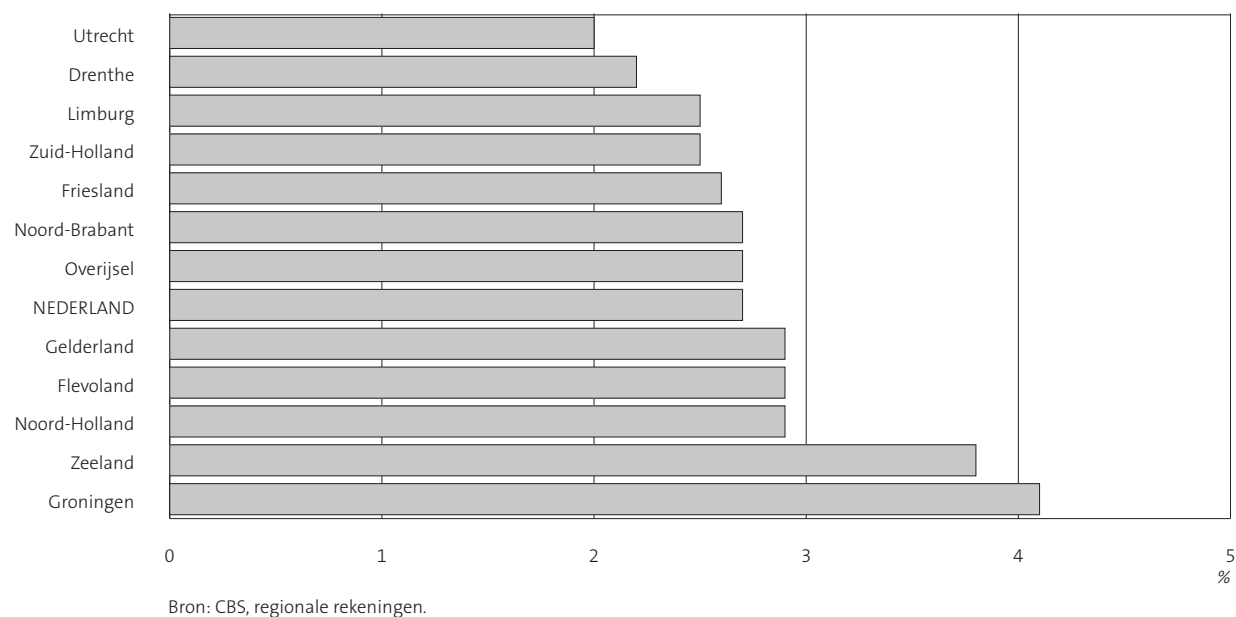
Bbp per inwoner, 2009*

Bron: CBS, regionale rekeningen.

Van de COROP-gebieden nam het bbp per inwoner in de periode 2001–2009 per jaar het meeste toe in de regio Overig Groningen (4,3 procent), gevolgd door Overig Zeeland (4,2 procent) en Amsterdam (4,1 procent). In de regio Zoetermeer liet het bbp een ontwikkeling zien van –0,3 procent. Zoetermeer is bij uitstek een COROP-gebied met veel uitgaand forensisme.

3.1 Ontwikkeling bbp per inwoner (lopende prijzen) 2001–2009*

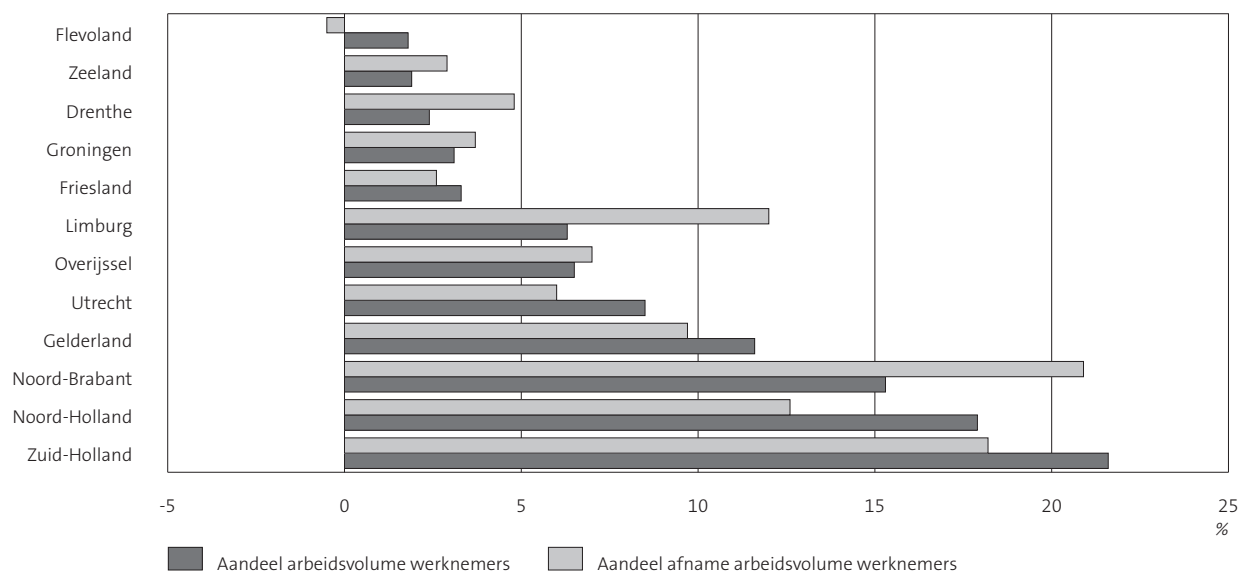

4 De effecten van de economische crisis op de werkgelegenheid

Inleiding

In 2009 kromp de economie landelijk met 3,5 procent. Er waren echter COROP-gebieden die een krimp hadden van 6 procent of nog meer. De vraag is wat het effect van de crisis is geweest op de regionale werkgelegenheid. Grafiek 4.1 laat dit zien.

4.1 Aandeel arbeidsvolume werknemers en aandeel afname arbeidsvolume werknemers, 2009*

Bron: CBS, regionale rekeningen.

Bijdragen aan afname arbeidsvolume werknemers

Landelijk nam het arbeidsvolume werknemers in 2009 af met bijna 74 duizend arbeidsjaren. Dit kwam neer op ruim 1 procent. Regionaal waren er grote verschillen. De werkgelegenheid nam relatief het sterkst af in Noord-Brabant en Limburg. Ook Zeeland is onevenredig hard getroffen. Zo had Noord-Brabant een aandeel in de werkgelegenheid van ruim 15 procent. Het aandeel in de afname van de werkgelegenheid was echter bijna 21 procent. In Limburg was het aandeel in de werkgelegenheidskrimp zelfs twee keer zo hoog als het aandeel in het arbeidsvolume werknemers in 2009. Dit laatste was ook in Drenthe het geval.

Noord-Holland, Zuid-Holland en ook Utrecht laten het omgekeerde beeld zien. In deze provincies nam de werkgelegenheid minder dan evenredig af. Noord-Holland bijvoorbeeld, droeg in 2009 voor bijna 18 procent bij in de werkgelegenheid, maar in de totale afname was de bijdrage

slechts 13 procent. Flevoland is de enige provincie waar het arbeidsvolume werknemers toenam in 2009, ondanks een economische krimp van meer dan 3 procent. Deze stijging zat voornamelijk in COROP-gebied Almere.

De relatief geringe afname van het arbeidsvolume werknemers in Noord-Holland kwam voornamelijk voor rekening van COROP-plusgebied Amsterdam. Ondanks een economische krimp van bijna 2 procent nam de werkgelegenheid in deze regio toe. Ook de Kop van Noord-Holland leverde een positieve bijdrage. Dit gebied kende zowel economische groei als werkgelegenheidsgroei in 2009. Met een groei van ruim 2 procent was dit het gebied met de grootste werkgelegenheidsgroei.

De klappen die Noord-Brabant kreeg, vielen voornamelijk in COROP-gebied Zuidoost-Noord-Brabant. Deze regio droeg voor bijna 10 procent bij aan de landelijke afname van het arbeidsvolume werknemers in 2009, terwijl nog geen 5 procent van de totale werkgelegenheid in deze regio zat. Ook West-Noord-Brabant had het zwaar in 2009. Bijna 6 procent van de werkgelegenheidskrimp kwam voor rekening van deze regio.

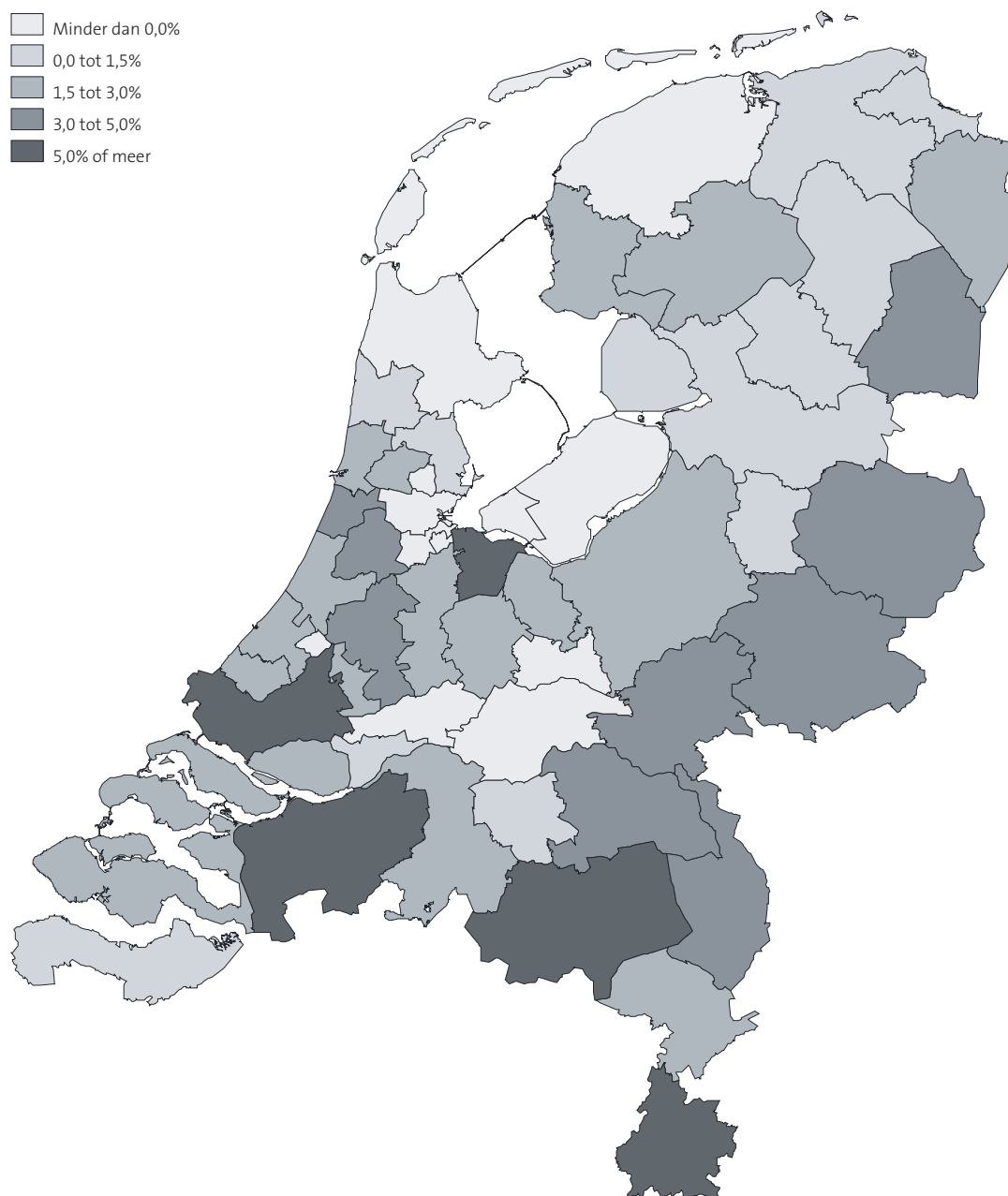
Alle COROP-gebieden, met uitzondering van de Kop van Noord-Holland, hadden in 2009 te kampen met economische krimp. Desondanks waren er tien regio's waar sprake was van een toename van het arbeidsvolume werknemers. De belangrijkste hiervan waren de Kop van Noord-Holland, Zoetermeer, Almere en COROP-plusgebied Amsterdam.

Productiestructuur belangrijk

Het is duidelijk dat de onderliggende productiestructuur een belangrijke rol speelt bij de werkgelegenheidsontwikkeling in 2009. Industriële gebieden werden harder geraakt dan regio's waar de commerciële dienstverlening overheerst. Zuidoost-Noord-Brabant, Rijnmond, West-Noord-Brabant en Zuid-Limburg waren gezamenlijk al verantwoordelijk voor meer dan een kwart van de totale afname van het arbeidsvolume werknemers.

Aan de andere kant staan Den Haag (inclusief Zoetermeer), COROP-gebied Amsterdam en Stadsgebied Utrecht, de grootste gebieden waar de dienstverlening overheerst. Hun gezamenlijke aandeel in de werkgelegenheid was in 2009 ruim 16 procent, hun totale aandeel in de afname van de werkgelegenheid in dat jaar slechts 4 procent.

4.2 Aandeel COROP-gebieden in de afname van het arbeidsvolume werknemers, 2009*

Bron: CBS, regionale rekeningen.

5 Investerings in vaste activa in 2008

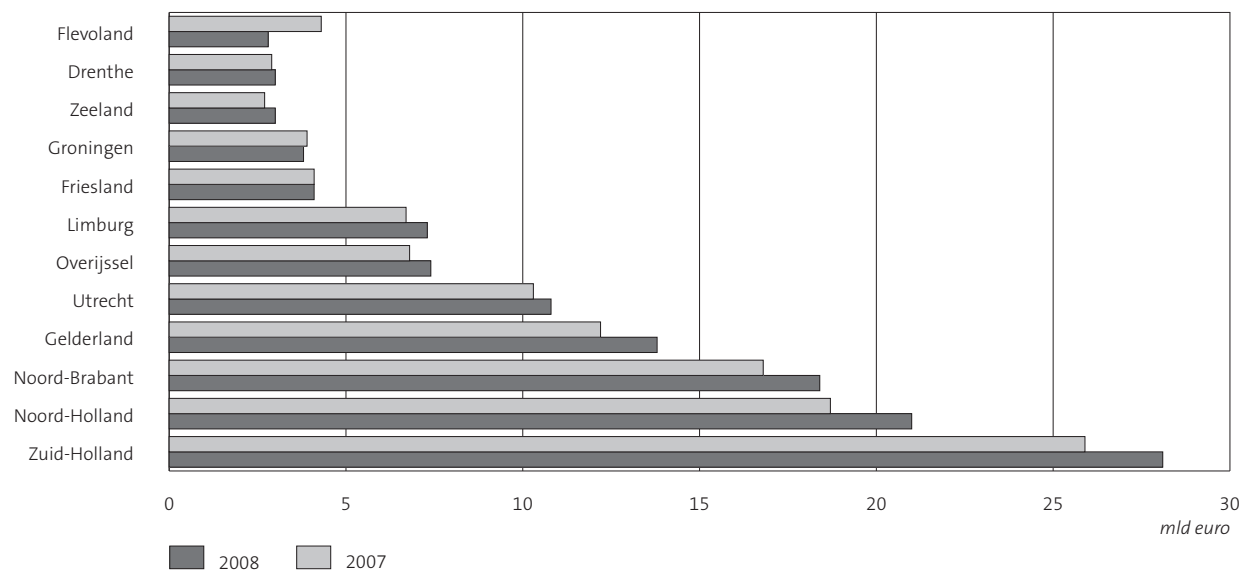
Inleiding

De regionale rekeningen publiceren jaarlijks de regionale investeringen in vaste activa. Dit zijn geproduceerde materiële of immateriële activa die langer dan een jaar in het productieproces worden aangewend, zoals gebouwen, vervoermiddelen, computers, software en minerale exploitatie. Van de regionale investeringen zijn onderverdelingen beschikbaar naar provincie, bedrijfstak en naar type investeringen. De investeringscijfers zijn niet voor prijsveranderingen gecorrigeerd.

Investerings naar provincie

Vanaf 2005 namen de investeringen gestaag toe. In 2008 is in Nederland voor bijna 125 miljard euro geïnvesteerd in vaste activa. Dit is een groei van meer dan 7 procent vergeleken met 2007. Niet in alle provincies is de groei even groot. De sterkste toename vond plaats in de provincies

5.1 Investerings per provincie, 2007–2008*

Bron: CBS, regionale rekeningen.

Gelderland (13,2 procent) en Noord-Holland (12,3 procent). In Flevoland (-32,0 procent) en Groningen (-2,3 procent) is er zelfs sprake van teruggang.

Investerings naar bedrijfstak en naar type

De investeringen in vaste activa zijn uitgesplitst naar bedrijfstak en naar type investering. In figuur 5.3 zijn de investeringen per provincie uitgesplitst naar economische activiteit. In alle provincies zijn de investeringen in de bedrijfstak financiële en zakelijke dienstverlening het grootst. Deze bedrijfstak bestaat uit de bedrijfsklassen banken, verzekeringsbedrijven en de zakelijke dienstverlening. Daarnaast worden de investeringen in huurwoningen en in eigen woningen volgens internationale richtlijnen eveneens gerekend als investeringen in de financiële en zakelijke dienstverlening.

Figuur 5.4 geeft de verdeling van de verschillende typen investeringen per provincie. In de Randstedelijke provincies is het aandeel van de investeringen in woningen iets kleiner dan de overige provincies. In 2008 is 30 procent van alle investeringen gedaan in woningen, dit is iets minder dan in de afgelopen jaren. In Gelderland is het aandeel in de investeringen in woningen met iets meer dan 35 procent relatief het grootst. Friesland en Overijssel volgen op de voet met elk iets meer dan 33 procent. Utrecht investeert met 24 procent van alle provincies het minst in woningen.

Vanaf 2000 domineert het investeringsniveau in vervoermiddelen het beeld in Flevoland. In 2008 is een breuk zichtbaar. Het investeringsniveau in vervoersmiddelen in de provincie Flevoland daalde van bijna 50 procent in 2007 naar 16 procent in 2008. De actieve leasebedrijven zijn door de economische teruggang minder gaan investeren in het wagenpark.

Het aandeel in overige investeringen in vaste activa was, evenals in 2007, met 23 procent het grootst in de provincie Noord-Holland. Overige investeringen in vaste activa zijn bijvoorbeeld geïnvesteerd meubilair, computers en software.

Meer dan een kwart van alle investeringen in Zeeland betreft investeringen in het machinepark. Alleen in 1997 (27,3 procent) en 2002 (25,8 procent) naderde het aandeel van de investeringen het niveau van 2008 (26,9 procent).

Investeringsquote

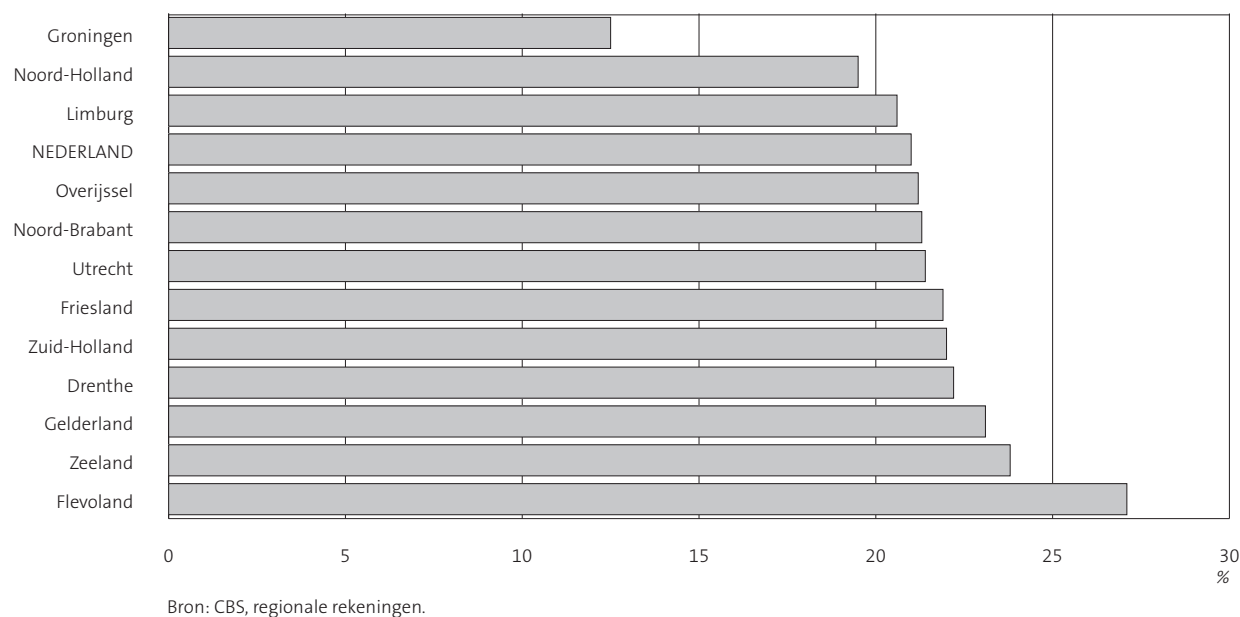
De investeringsquote is het aandeel van de investeringen in het bbp. Landelijk was de investeringsquote in 2008 ten opzichte van 2007 onveranderd op 21 procent.

De investeringsquote in Flevoland was wel een stuk lager dan in 2007 toen het nog 42 procent bedroeg. Dit hangt samen met de eerder genoemde sterke afname in 2008 van de investeringen in vervoermiddelen. In 2007 bedroeg de investeringsquote in vervoersmiddelen in Flevoland 21 procent tegenover 4 procent in 2008.

De provincie Groningen had in 2008 (12 procent) evenals in 2007 (16 procent), relatief de laagste investeringsquote. Dit hangt samen met de hoge toegevoegde waarde die in deze provincie gegenereerd wordt uit delfstoffenwinning. Hiervoor gecorrigeerd bedroeg de investeringsquote 23 procent. Daarmee lag het niveau van de investeringen in Groningen iets boven het landelijke gemiddelde.

5.2 Investeringsquote 2008*

5.3 Investeringsquote 2008*1)

	Landbouw	Delfstoffen winning	Industrie	Energie	Bouw	Handel, horeca en reparatie	Vervoer, opslag en communi- catie	Financiële en zakelijke dienstver- lening	Overheid en onder- wijs	Zorg en overige niet-com- merciële dienstver- lening	Totaal
<i>mln euro</i>											
Totaal Nederland	4 461	1 652	9 605	2 975	2 301	7 843	9 549	60 018	18 574	8 147	125 125
Groningen	127	12	403	156	64	175	244	1 614	559	450	3 805
Friesland	274	3	254	59	88	228	211	2 055	683	282	4 138
Drenthe	152	47	354	92	42	186	76	1 322	544	179	2 994
Overijssel	394	2	744	261	160	478	346	3 429	1 128	445	7 386
Flevoland	180	0	147	153	24	180	59	1 539	372	165	2 821
Gelderland	657	19	1 078	378	255	897	465	6 951	2 045	1 083	13 827
Utrecht	164	0	374	101	164	666	946	6 129	1 709	568	10 822
Noord-Holland	400	7	927	180	317	1 379	2 988	10 705	2 845	1 223	20 972
Zuid-Holland	758	14	1 945	536	666	1 751	2 735	13 054	4 873	1 738	28 070
Zeeland	158	1	360	408	39	189	171	1 142	302	215	2 985
Noord-Brabant	812	7	2 065	406	381	1 222	771	8 751	2 770	1 254	18 439
Limburg	385	7	953	246	100	492	537	3 326	705	545	7 296

Bron: CBS, regionale rekeningen.

¹⁾ Vanwege de Extra-regio kan het voorkomen dat het weergegeven cijfer van de totale economie niet overeenstemt met de som van de provincies.

5.4 Investerings in vaste activa naar type 2008*

	Woningen	Bedrijfsge- bouwen	GWW werken	Vervoermid- delen	Machines en installaties	Overige investerin- gen in vaste activa	In cultuur gebrachte activa	Overdrachts- kosten op grond	Totaal
	%								
Totaal Nederland	30,4	16,5	10,3	9,9	13,2	18,0	0,3	1,3	100,0
Groningen	30,8	15,6	13,9	7,0	15,1	16,2	0,3	1,2	100,0
Friesland	33,4	22,4	10,5	5,4	10,7	15,7	0,7	1,4	100,0
Drenthe	31,4	19,2	10,0	7,6	15,1	15,1	0,3	1,4	100,0
Overijssel	33,3	15,9	10,5	7,3	13,6	17,3	0,4	1,6	100,0
Flevoland	31,3	22,4	3,3	15,6	13,2	12,7	0,6	1,0	100,0
Gelderland	35,3	18,0	10,0	6,9	10,7	17,2	0,6	1,3	100,0
Utrecht	24,4	15,7	12,2	18,3	8,1	19,7	0,2	1,3	100,0
Noord-Holland	28,7	13,9	8,1	14,5	10,4	22,8	0,1	1,5	100,0
Zuid-Holland	29,2	17,5	11,5	9,7	13,9	16,8	0,1	1,4	100,0
Zeeland	31,5	13,3	6,9	6,3	26,9	12,6	1,4	1,1	100,0
Noord-Brabant	33,2	17,3	8,5	8,1	14,3	17,1	0,2	1,3	100,0
Limburg	33,3	15,6	9,3	4,9	17,3	18,0	0,3	1,3	100,0

Bron: CBS, regionale rekeningen.

6 Beschikbaar inkomen internationaal en hypotheekrente

Inleiding

Sinds 1995 publiceert het CBS de regionale huishoudensrekeningen. Deze omvatten de primaire en de secundaire inkomensverdelingen per huishouden en per persoon opgesplitst naar provincies. Bedrijven zonder rechtsvorm vallen ook onder de sector huishoudens. Onder de primaire inkomensverdeling wordt de verdeling van het inkomen uit arbeid en kapitaal van de sector huishoudens verstaan. Bij de secundaire inkomensverdeling wordt de primaire inkomensverdeling gecorrigeerd voor belastingen en sociale uitkeringen. Het secundaire inkomen is dus minder scheef verdeeld dan het primair inkomen. Het secundaire inkomen wordt ook wel het beschikbaar inkomen genoemd. Het is het inkomen dat over is om te consumeren of te sparen. Bij de raming van het beschikbaar inkomen per persoon en per huishouden wordt er uitgegaan van de woonprovincie. Het maakt hierbij niet uit waar het inkomen wordt gegenereerd. Het beschikbaar inkomen is hiermee een goede indicator van de welvaart van een regio.

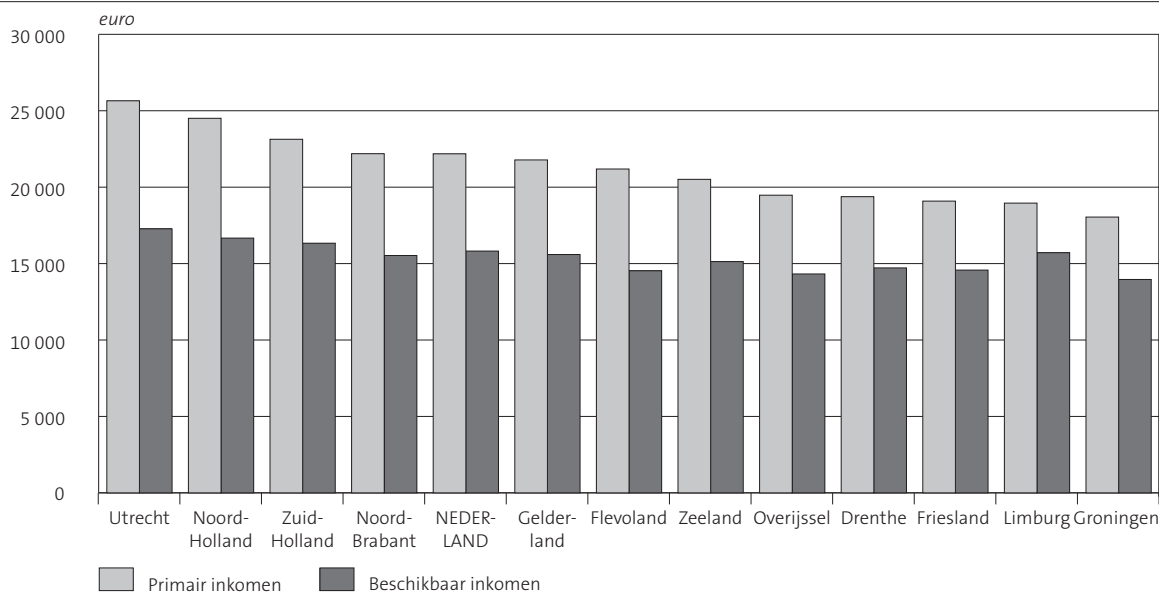
Beschikbaar inkomen Nederland en België

Sinds de start van de publicatie van de regionale huishoudensrekeningen in 1995 is het beschikbaar inkomen per hoofd het hoogst in de provincie Utrecht. Ook in 2008 is het beschikbaar inkomen, met ruim 17 duizend euro per persoon, het hoogst in deze provincie. De provincie Groningen heeft met nog geen 14 duizend euro per persoon het laagste beschikbare inkomen. Naast de provincie Utrecht hebben ook de provincies Noord- en Zuid-Holland een beschikbaar inkomen dat boven het landelijk gemiddelde van bijna 16 duizend euro per persoon zit. Als we het beschikbaar inkomen per hoofd van Nederland vergelijken met dat van onze zuiderburen blijkt dat dat in Nederland lager ligt dan in België. In België is het beschikbaar inkomen per persoon ruim 18 duizend euro.¹⁾ In Nederland is dat nog geen 16 duizend euro per persoon. Vlaams Brabant is in België de provincie met het hoogste beschikbaar inkomen per inwoner. Het beschikbaar inkomen is daar bijna 22 duizend euro per persoon. Dat is bijna 5 duizend euro meer dan in de provincie Utrecht, die met 17 duizend euro per persoon het hoogste beschikbare inkomen heeft van Nederland. Het verschil tussen België en Nederland begint al bij het primair inkomen. Dat is in België ruim 23 duizend euro per persoon, terwijl dat in Nederland iets meer dan 22 duizend euro bedraagt. Vervolgens wordt er in Nederland een hoger percentage sociale premies op het primair inkomen ingehouden. In België wordt 27 procent van het primair inkomen afgedragen tegenover 40 procent in Nederland. De uitgekeerde uitkeringen bedragen zowel in België als in Nederland 26 procent van het primair

¹⁾ Gegevens over België zijn ontleend aan de Nationale Bank van België.

inkomen. Het verschil tussen de ingehouden premies kan verband houden met verschillen in het pensioenstelsel van beide landen. In Nederland bouwt bijna iedere werknemer verplicht pensioen in een bedrijfstak- of ondernemingspensioenfonds. Dit wordt de tweede pijler van het pensioenstelsel genoemd en bestaat voornamelijk uit een kapitaaldeckingsstelsel. Dit houdt in dat iedere werknemer zijn eigen pensioen spaart dat later op de pensioengerechtigde leeftijd wordt uitgekeerd. Door de pensioenwet is het in Nederland ook haast onmogelijk om pensioenaanspraken eerder op te nemen. In België is de bijdrage aan de tweede pijler meer vrijblijvend. De schatting is dat daar ongeveer 54 procent van de werkzame bevolking een aanvullend pensioen opbouwt in de tweede pijler.

6.1 Primair en beschikbaar inkomen per inwoner, 2008*

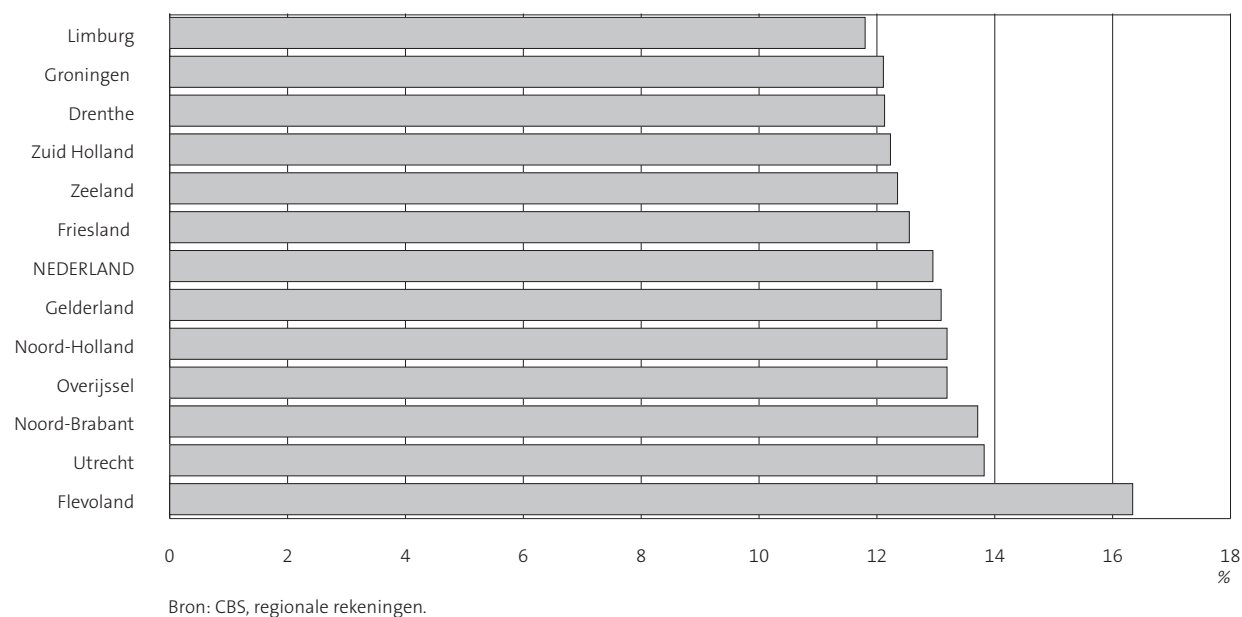

Bron: CBS, regionale rekeningen.

Hypotheekrente

De post betaald inkomen uit vermogen in de regionale huishoudensrekeningen bestaat voornamelijk uit betaalde hypotheekrente. Deze is het hoogst daar waar het beschikbaar inkomen het hoogst is. Dit is in de provincie Utrecht. Per hoofd van de bevolking wordt daar bijna 2.400 euro per jaar aan besteed. Flevoland komt daar direct achteraan met bijna hetzelfde bedrag. Dit is opvallend omdat Flevoland met een beschikbaar inkomen van ruim 14,5 duizend euro per hoofd ver onder het landelijk gemiddelde zit. Hiermee besteden de inwoners van Flevoland ruim 16 procent van hun beschikbaar inkomen aan hypotheekrente terwijl het Nederlandse gemiddelde op nog geen 13 procent ligt. Dit is het gevolg van relatief veel koopwoningen in deze provincie, 64 procent tegenover gemiddeld in Nederland 54 procent. De inwoners van de provincie Zuid-Holland, een provincie met een relatief hoog beschikbaar inkomen, zijn per inwoner minder dan het landelijk gemiddelde kwijt aan inkomen uit vermogen. Dit wordt veroorzaakt doordat er relatief weinig koopwoningen zijn in deze provincie. Er zijn in Zuid-Holland ongeveer net zo veel koop- als huurwoningen.

6.2 Aandeel betaalde inkomen uit vermogen van het beschikbaar inkomen

6.3 Primaire inkomensverdeling per inwoner

	Gemengd Inkomen		Beloning werknemers		Ontvangen Inkomen uit vermogen		Betaalde Inkomen uit vermogen		Primair Inkomen	
	2001	2008*	2001	2008*	2001	2008*	2001	2008*	2001	2008*
<i>euro</i>										
Totaal Nederland	2 280	2 856	14 162	17 613	3 334	3 762	1 297	2 048	18 479	22 183
Groningen	2 095	2 524	11 862	14 419	2 546	2 803	1 088	1 691	15 415	18 044
Friesland	2 927	3 108	11 607	14 001	2 834	3 755	1 389	1 829	15 980	19 088
Drenthe	2 329	2 575	12 263	14 903	2 883	3 660	1 236	1 786	16 239	19 378
Overijssel	2 110	2 720	12 328	15 367	2 949	3 272	1 165	1 889	16 222	19 475
Flevoland	2 523	2 457	14 744	18 714	2 758	2 466	1 747	2 374	18 278	21 188
Gelderland	2 300	2 803	13 555	17 063	3 228	3 939	1 307	2 041	17 776	21 782
Utrecht	2 175	2 917	16 803	20 684	4 274	4 441	1 461	2 388	21 791	25 651
Noord-Holland	2 302	3 285	15 609	19 416	3 765	4 011	1 311	2 198	20 366	24 505
Zuid Holland	2 012	2 641	14 812	18 709	3 522	3 802	1 213	1 998	19 133	23 134
Zeeland	2 423	3 012	12 374	15 503	2 935	3 833	1 234	1 869	16 499	20 512
Noord-Brabant	2 528	3 045	14 095	17 341	3 156	3 916	1 379	2 129	18 400	22 190
Limburg	2 351	2 496	12 808	15 235	2 938	3 086	1 271	1 854	16 827	18 957

Bron: CBS, regionale rekeningen.

7 De Randstad en de vier grote steden van krimp naar groei

7.1 De Randstad en de G4

De Randstad is heel belangrijk voor de economie van Nederland. Hier wordt jaar in jaar uit bijna de helft van alle toegevoegde waarde in Nederland gegenereerd.

Binnen de Randstad zijn de vier grote steden, ook wel de G4 genoemd, de grote pijlers van de economie. De economieën in Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Utrecht krompen in 2009 minder dan het landelijke gemiddelde van 3,5 procent. In 2010 kenden alle vier de grote steden economische groei. Met uitzondering van Amsterdam groeiden de overige drie grote steden en de Randstad in 2010 echter minder dan de totale Nederlandse groei, die 1,7 procent bedroeg. In Amsterdam lag de economische groei met 2,5 procent er duidelijk boven. Utrecht deed het van de vier grote steden het minst goed met een groei van slechts 0,6 procent.

In de periode 2008–2010 is Amsterdam de enige van de G4 die volledig hersteld is van de crisis. De economische groei in 2010 was hoog genoeg om de krimp uit 2009 te compenseren. In Utrecht was dit niet het geval, maar de regio perst er toch nog een kleine 0,2 procent groei uit over de hele periode. De oorzaak is de hoge economische groei in 2008. Rotterdam en Den Haag lieten over de hele periode een krimp zien van 0,4 procent. In deze twee steden was er in 2008 sprake van nog geen 1 procent groei en in 2009 krompen deze regio's van de G4 het meest. Nederland totaal laat in die periode geen groei of krimp zien.

In De regionale economie 2009 werd ingegaan op de economie van Rotterdam. In deze publicatie wordt Amsterdam, het financiële hart van Nederland, eruit gelicht.

In dit hoofdstuk wordt met Amsterdam COROP-gebied Groot-Amsterdam bedoeld. Dit bestaat uit de COROP-plusgebieden Amsterdam, Overig agglomeratie Amsterdam, Edam-Volendam en omstreken en de Haarlemmermeer en omstreken. In gevallen waar COROP-plusgebied Amsterdam bedoeld wordt, staat dit nadrukkelijk vermeld.

7.1.1 De Randstad en de vier grote steden¹⁾

	Amsterdam	Rotterdam	Den Haag	Utrecht	G4	Randstad	Nederland
<i>% volumemutatie</i>							
Economische groei 2010*	2,5	1,1	0,7	0,6	1,5	1,3	1,7
<i>%</i>							
Aandeel in Nederland op basis van de toegevoegde waarde							
Totaal	11,6	7,9	5,2	5,5	30,2	49,9	100
Landbouw, bosbouw en visserij	3,4	4,3	3,0	1,1	11,8	45,6	100
Nijverheid	4,1	7,7	2,1	3,1	17,0	34,8	100
Commerciële dienstverlening	16,9	8,6	5,7	6,6	37,8	57,5	100
Niet-commerciële dienstverlening	8,8	7,1	7,1	5,7	28,8	49,4	100
Arbeidsvolume werkzame personen	10,5	7,6	5,1	4,9	28,1	49,2	100
Arbeidsvolume werknemers	10,8	7,9	5,3	5,1	29,0	49,7	100
Productiestructuur op basis van de toegevoegde waarde							
Totaal	100	100	100	100	100	100	100
Landbouw, bosbouw en visserij	0,5	0,9	0,9	0,3	0,6	1,4	1,6
Nijverheid	8,4	23,1	9,9	13,4	13,4	16,6	23,8
Commerciële dienstverlening	72,3	53,8	54,8	60,4	62,3	57,4	49,8
Niet-commerciële dienstverlening	18,8	22,2	34,4	25,8	23,6	24,5	24,8
<i>mld euro</i>							
Toegevoegde waarde (bruto, basisprijzen)							
Totaal	59,3	40,3	26,3	27,8	153,7	254,1	509,1
Landbouw, bosbouw en visserij	0,3	0,3	0,2	0,1	0,9	3,6	8,0
Nijverheid	5,0	9,3	2,6	3,7	20,6	42,2	121,4
Commerciële dienstverlening	42,9	21,7	14,4	16,8	95,8	145,9	253,5
Niet-commerciële dienstverlening	11,2	9,0	9,0	7,2	36,3	62,3	126,3
<i>1 000 arbeidsjaren</i>							
Arbeidsvolume							
Arbeidsvolume werkzame personen	707,1	515,2	347,5	330,4	1 900,1	3 326,2	6 759,5
Arbeidsvolume werknemers	639,7	469,8	312,7	302,2	1 724,3	2 951,5	5 939,7

Bron: CBS, regionale rekeningen.

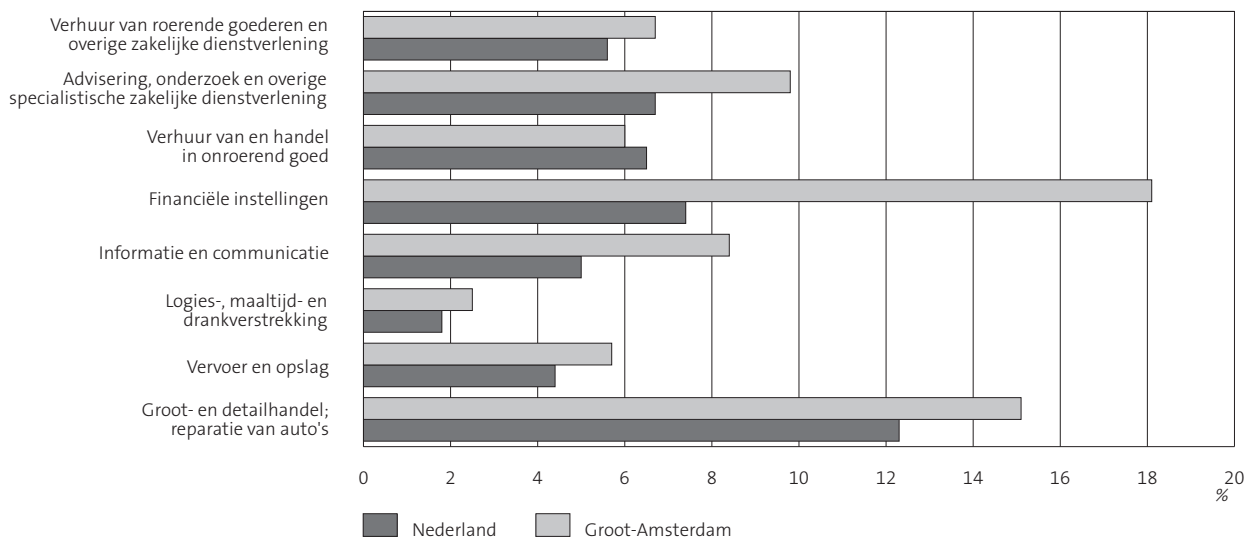
¹⁾ Kernvariabelen 2009* tenzij anders vermeld.

7.2 De economie van Amsterdam

Productiestructuur

De productiestructuur van Amsterdam leunt, met ruim 70 procent, sterk op de commerciële dienstverlening. Eén van de bedrijfstakken die behoort tot de commerciële dienstverlening is de financiële dienstverlening. Die is in Amsterdam in vergelijking met Nederland oververtegenwoordigd. In Amsterdam is het aandeel van de financiële dienstverlening 18 procent tegenover 7 procent in Nederland. Ook 'vervoer en opslag' en 'informatie en communicatie' zijn oververtegenwoordigd in Amsterdam ten opzichte van Nederland. Daarnaast zijn er in Nederland 43 duizend bedrijven actief in de creatieve industrie, waarvan veel in media en entertainment. Een groot deel van deze bedrijven is actief in Amsterdam. Figuur 7.2.1. laat een uitsplitsing zien van de commerciële dienstverlening. Het aandeel van de sectoren in de productiestructuur van Amsterdam wordt vergeleken met die van Nederland. Met uitzondering van 'Verhuur en handel in onroerend goed' is elke sector binnen de commerciële dienstverlening in Amsterdam oververtegenwoordigd.

7.2.1 Aandelen commerciële dienstverlening uitgesplitst in productiestructuur Groot-Amsterdam en Nederland, 2009*

Bron: CBS, regionale rekeningen.

Economie Amsterdam veerkrachtig

Amsterdam is het kloppend financiële hart van Nederland. Dat is het al vele eeuwen. Zo werd in 1609 de Amsterdamse wisselbank opgericht. Deze bank heeft bestaan tot 1820. In de tussentijd is in 1814 de Nederlandse Bank in Amsterdam opgericht. Amsterdam is dus al meer dan 400 jaar het financiële centrum van Nederland. Ook was Amsterdam in 1763 betrokken bij de eerste Europese bankencrisis. Maar daarvan herstelde Amsterdam snel.

In 2009 had Amsterdam nog veel last van de bankencrisis die in 2008 begon, maar in 2010 leek verbetering op te treden. De economische groei in Amsterdam was in 2010 hoger dan de landelijke groei. De groei bedroeg 1,7 procent in Nederland terwijl die in Amsterdam 2,5 procent was. De financiële dienstverlening in COROP-plusgebied Amsterdam, vervoer en opslag in de Haarlemmermeer en de oververtegenwoordiging van de groot- en detailhandel hadden een belangrijke invloed op de bovenmatige economische groei van Amsterdam. De sector 'financiële dienstverlening' had een groei van meer dan 4 procent. Ook de sector 'vervoer en opslag' klom uit het dal. Dit door het zich snel herstellende luchtvervoer en de havenactiviteiten. Schiphol is en blijft ook Europees een grote speler voor personenvervoer en vrachtvervoer. De groot- en detailhandel waren in 2010 samen met de financiële instellingen goed voor een derde van de groei van Amsterdam.

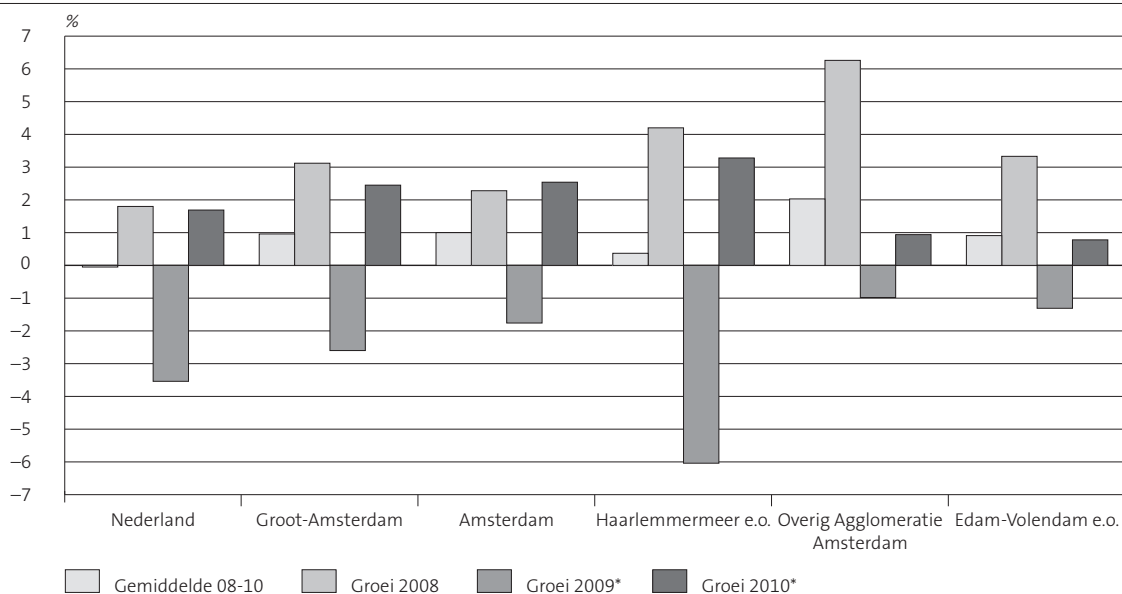
Het betekende echter niet dat alle sectoren zo veerkrachtig waren. Zo was de bouwnijverheid de klap nog lang niet te boven. Ondanks grote infrastructurele werken zoals de Noord-Zuidlijn en grootschalige verbouwingen van de musea deed de bouwnijverheid het met een krimp van ruim 11 procent zeer slecht in Amsterdam. De vooruitzichten met een stagnerende nieuwbouw woningmarkt en teruglopende afgifte van bouwvergunningen maken het er niet beter op. De totale waarde van de vergunningen voor alle gebouwen tussen 2007 en 2010 is in Amsterdam met ruim 40 procent teruggelopen. Voor woongebouwen was dit ruim 28 procent.

De horeca- en hotelbranche kromp in 2010 met 2 procent en verslechterde hiermee verder. In 2009 bedroeg de krimp in die branche nog bijna 8 procent.

In 2010 herstelde Amsterdam als enige van de G4 van de crisis. Dit herstel zat voornamelijk in COROP-plusgebied Amsterdam. De groei in 2010 compenseerde de krimp in 2009 ruimschoots. Dit in tegenstelling tot de regio Haarlemmermeer. De krimp van 2009 was zo groot dat de groei van ruim 3 procent in 2010 dit onvoldoende compenseerde.

Over de periode 2008–2010 lieten de COROP-plusgebieden binnen Amsterdam alle vier een groei zien. De regio 'overige agglomeratie Amsterdam' groeide met 2 procent het hardst. Dit kwam door de zeer hoge groei in 2008. De COROP-plusgebieden Amsterdam en Haarlemmermeer

7.2.2 Economische groei 2008-2010* in Nederland en Amsterdam

Bron: CBS, regionale rekeningen.

groeiden rond de 1 procent. De regio Edam-Volendam bleef met 0,4 procent groei wat achter, maar deed het nog altijd beter dan Nederland totaal. In Nederland was in de periode 2008–2010 sprake van stilstand. De economie kromp niet, maar er zat ook geen groei in.

Bevolkingsgroei

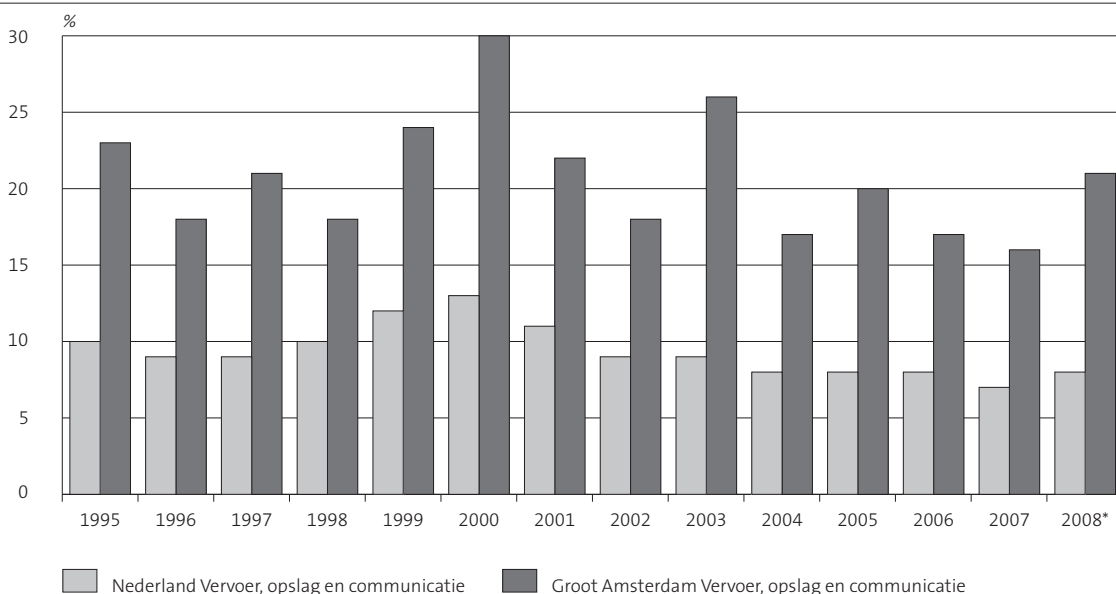
De bevolking van Amsterdam groeide ten opzichte van Nederland meer dan gemiddeld. Die groei was procentueel gezien meer dan drie maal zo groot als de rest van Nederland in de periode 2009–2010. De oorzaak is dat er meer hoog opgeleide mensen naar de stad trekken. Ook is Amsterdam een geliefde vestigingsplaats voor nieuwe internationale bedrijven. Die trekken nieuwe werkkrachten aan die ook vaak hun gezin meenemen. Nieuwe woonwijken zoals IJburg maken dat mogelijk.

Op 1 januari 2009 had de regio Amsterdam ruim 755,5 duizend inwoners en op 1 januari 2010 woonden er ruim 767 duizend mensen. Dit is een toename van bijna 12 duizend personen. Van alle steden groeide in Amsterdam de bevolking het snelst. In 2010 lag de bevolkingsgroei op 1,3 procent. Dit was duidelijk hoger dan in Rotterdam (0,6 procent), Den Haag (1,0 procent) en Utrecht (0,9 procent).

Investeringen in Amsterdam

De investeringen in Amsterdam in de bedrijfstak Financiële en zakelijke dienstverlening zijn in de periode 1995–2008 met een factor van bijna 2,5 gestegen. In Nederland totaal is er sprake van een stijging met factor 2,3. Hierbij moet opgemerkt worden dat ook investeringen in woningen gerekend worden tot de financiële en zakelijke dienstverlening. Voor de bedrijfstak vervoer, opslag en communicatie was de stijging bijna 70 procent. Landelijk was dat bijna 50 procent in dezelfde periode.

7.2.3 Aandeel van de investeringen in vervoer opslag en communicatie Amsterdam en Nederland

Bron: CBS, regionale rekeningen.

De bedrijfstak 'vervoer, opslag en communicatie' maakt een belangrijk deel uit van de Amsterdamse investeringsstructuur. De aandelen van investeringen in vervoer opslag en communicatie in Amsterdam als percentage van de totale investeringen in vaste activa in Amsterdam waren ongeveer twee keer zo groot vergeleken met Nederland. De inflatie bedroeg in de periode 1995–2008 bijna 34 procent.

Arbeidsvolume

Amsterdam heeft een diverse economische productiestructuur. Weliswaar maakt de commerciële dienstverlening het leeuwendeel uit, maar als onderdeel daarvan ook vervoer en opslag, zowel in de luchtvaart als in de zeevaart. De luchthaven Schiphol zorgt voor een grote werkgelegenheid en ook de Amsterdamse haven draagt haar steentje bij. Ondanks dat de economische groei in de Haarlemmermeer in 2009 een krimp liet zien van 6 procent bedroeg de relatieve afname van de werkgelegenheid iets meer dan 2,5 procent. Toch is het hiermee één van de regio's waar de werkgelegenheid relatief het meest afneemt. Bijna 5 procent van de Nederlandse werkgelegenheidskrimp in 2009 vond plaats in de Haarlemmermeer.

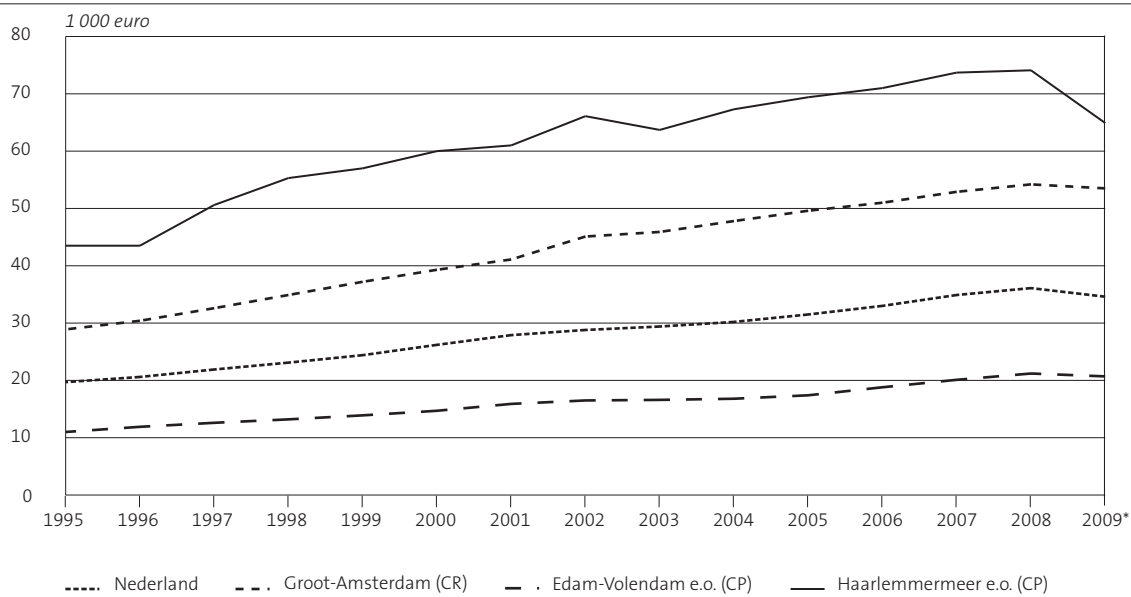
De ontwikkeling van de werkgelegenheid is sterk gerelateerd aan de productiestructuur. In regio's waar veel zakelijke dienstverlening is, zoals in COROP-plusgebied Amsterdam, zal de werkgelegenheid niet zo snel krimpen. In COROP-plusgebied Amsterdam bedroeg de economische krimp in 2009 iets minder dan 2 procent terwijl er een relatieve toename van de werkgelegenheid was van 0,2 procent. Bijna 7 procent van de Nederlandse werkgelegenheid is hier te vinden. Door de toename van het arbeidsvolume werknemers in 2009 zorgde deze regio er dan ook voor dat de werkgelegenheidskrimp in Nederland beperkt bleef. Zowel in 2009 als in 2010 is de werkgelegenheid in COROP-plusgebied Amsterdam toegenomen, ondanks een economische krimp in 2009. Deze werkgelegenheidsontwikkeling werkt de eerder genoemde bevolkingsgroei in de hand.

Bbp per inwoner

Het bbp per inwoner van Amsterdam ligt door de jaren heen ongeveer 50 procent boven het landelijke gemiddeld niveau. Binnen Amsterdam zijn er opmerkelijke verschillen zoals bijgaand kaartje aangeeft. Zo was in 2008 in de regio Haarlemmermeer het bbp per inwoner twee maal zo hoog als Nederland terwijl dit in Edam-Volendam slechts 60 procent bedroeg van het landelijk gemiddelde.

In krimpjaar 2009 gebeurde er iets opmerkelijks. Het bbp in de regio Haarlemmermeer daalde met maar liefst 12,4 procent. De verklaring is dat hier heel veel vervoer door de lucht plaatsvindt. In 2009 is die bedrijfstak hard onderuit gegaan. De groothandel, die hier oververtegenwoordigd is, zorgde er ook voor dat het bbp per inwoner in 2009 terug was op het niveau van 2003. Zoals zichtbaar is in de grafiek heeft in de tijdsperiode 1995–2008 nooit eerder een dergelijk scherpe daling zich voorgedaan.

7.2.4 Bbp per inwoner Nederland en Amsterdam

Bron: CBS, regionale rekeningen.

8 Zuid Limburg van betekenis binnen Euregio Maas Rijn

Inleiding

Een Euregio is een grensoverschrijdend samenwerkingsverband van gebieden die liggen in de Europese Unie. Deze samenwerkingsverbanden richten zich op de ontwikkeling en integratie van de onderliggende regio's, de zogeheten grensregio's. De Europese Unie verstrekt subsidies om dit mogelijk te maken.

Nederland maakt deel uit van zeven Euregio's. Twee samenwerkingsverbanden met Belgische gebieden (Scheldemond en Benelux Midden), vier met Duitsland (Eems-Dollard, Gronau-Enschede, Rijn-Maas-Noord en Rijn-Waal) en één Euregio is een samenwerkingsverband van gebieden uit België, Nederland en Duitsland (Maas Rijn). Dit hoofdstuk zoomt in op deze laatste Euregio.

De Euregio Maas-Rijn

Euregio Maas Rijn is in 1976 opgericht als werkgroep. Vanaf 1991 kreeg deze werkgroep een juridische status. In het gebied wonen ongeveer 3,9 miljoen mensen op een oppervlakte van 10.400 km². Ongeveer 20 procent leeft in het Nederlandse deelgebied. Er zijn ongeveer 250 duizend bedrijven gevestigd in de Euregio.

Binnen Euregio Maas Rijn ligt de nadruk op samenwerking tussen universiteiten, hogescholen en het bedrijfsleven. Voorbeelden hiervan zijn de transnationale universiteit Limburg en Maastricht-Aachen airport. Prioriteiten zijn het versterken van de economische structuur, bevorderen van kennis en innovatie, versterken van het toerisme, bevorderen van de concurrentiepositie, bevorderen duurzame vormen van energiebronnen en de kwaliteit van leven (gezondheidszorg, openbare veiligheid).

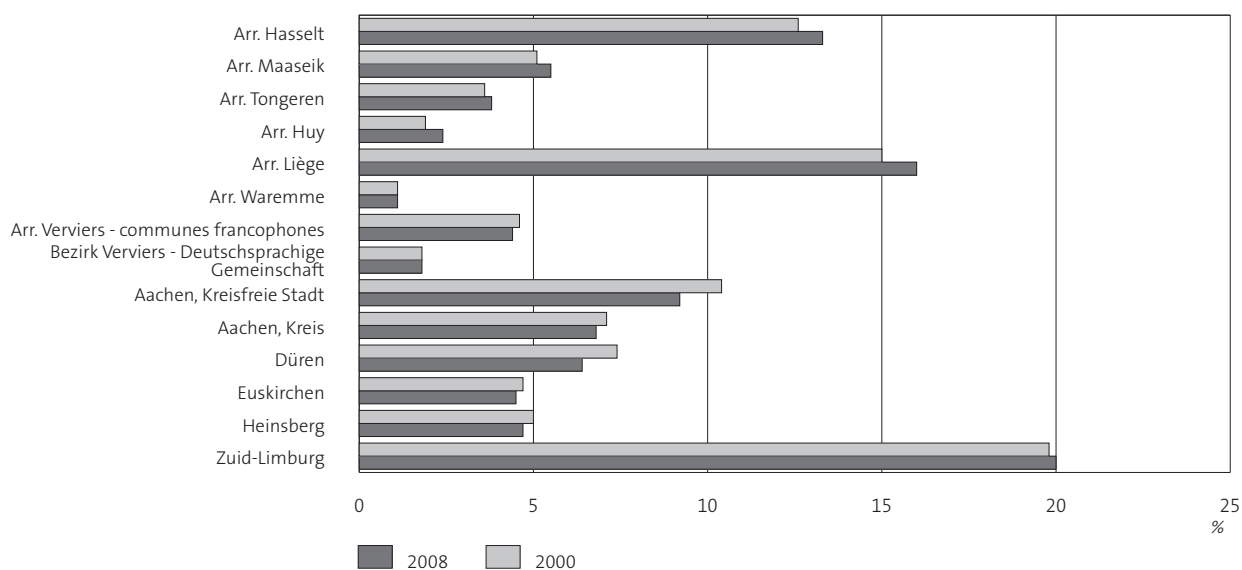
De Euregio Maas Rijn bestaat naast COROP-gebied Zuid-Limburg uit de Belgische provincies Limburg en Luik en de Duitse gebieden Düren, Euskirchen, Heinsberg, Aken stad en Aken district. Deze Duitse gebieden worden in vergelijkingen doorgaans samengeteld tot regio Aken. Voor goede vergelijkingen wordt in het begin van dit hoofdstuk de NUTS-3 indeling gehanteerd. Dit houdt in dat de Belgische provincies Luik en Limburg (NUTS-2) gesplitst worden in kleinere regio's. De cijfers over het bruto regionaal product zijn in marktprijzen en de cijfers over de toegevoegde waarde zijn in basisprijzen. Dit betekent dat er geen correctie voor prijsontwikkelingen in de cijfers is opgenomen. Als gevolg hiervan kunnen het arbeidsvolume werknemers en de toegevoegde waarde niet op elkaar betrokken worden.

Bruto Regionaal Product (brp)

Binnen Euregio Maas Rijn is vanuit Nederland alleen Zuid-Limburg vertegenwoordigd. Toch speelt dit gebied geen ondergeschikte rol. Sterker nog, het is het gebied met de hoogste bijdrage

aan het brp, rond de 20 procent. Daarna volgen de Belgische gebieden Hasselt en Luik. In de periode 2000–2008 is het brp van Zuid-Limburg 29 procent toegenomen. De bijdrage aan het brp van de Euregio is hierdoor iets toegenomen. In dezelfde periode is de rol van de Belgische gebieden duidelijk groter geworden. De Duitse gebieden daarentegen lieten een neergaande ontwikkeling van de bijdragen zien. De reden hiervoor is de economische stagnatie in het westen van Duitsland als gevolg van de eenwording (Bron: De Nederlandse economie 2010, blz. 223).

8.1 Bijdragen gebieden aan het Bruto Regionaal Product Euregio Maas-Rijn

Bron: CBS, regionale rekeningen en Eurostat.

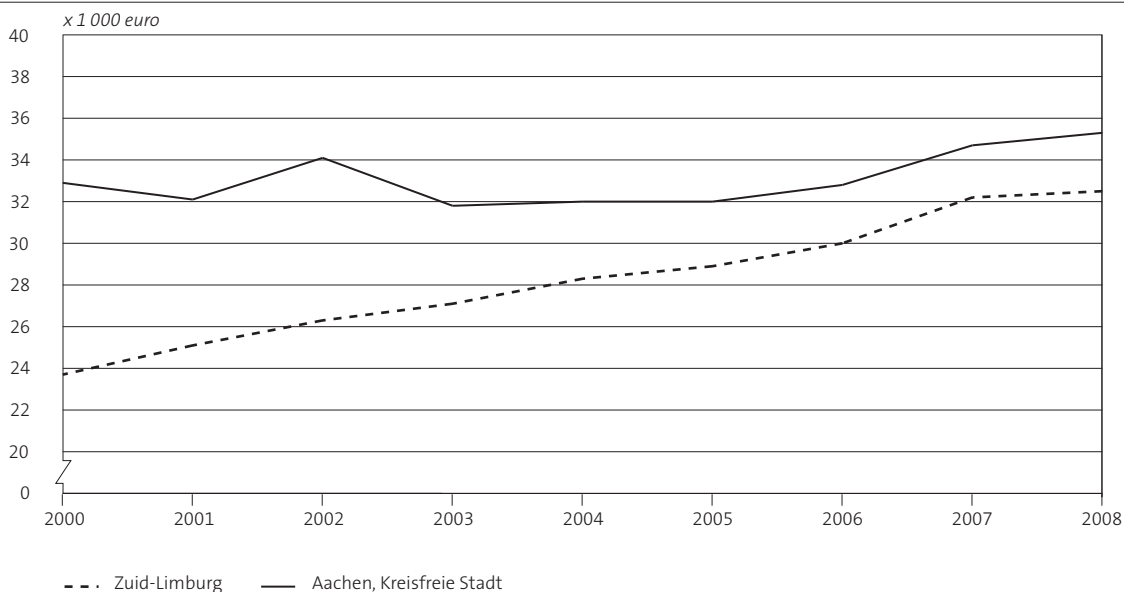
Bruto Regionaal Product per inwoner

Het gebied met het hoogste brp per inwoner in de Euregio Maas Rijn is de stad Aken. In 2008 bedroeg het brp per inwoner daar 35 300 euro. Het brp van Zuid-Limburg lag daar 2 800 euro onder. In het jaar 2000 lag het brp per inwoner in Zuid Limburg nog duidelijk onder dat van Aken. Het verschil was toen 8 700 euro. Zuid Limburg heeft in de jaren daarna die achterstand snel ingelopen. Terwijl het brp per inwoner van Aken sinds 2000 met 7 procent groeide, steeg het in Zuid-Limburg met 37 procent. De reden is tweeledig. Ten eerste is het brp van Zuid-Limburg meer dan twee keer zo snel toegenomen als het brp van de stad Aken. Ten tweede is er sprake van bevolkingsgroei in de stad Aken en bevolkingskrimp in Zuid-Limburg. De bevolking van Zuid-Limburg is in acht jaar tijd met bijna 6 procent afgenomen. De krimp is vooral te zien bij de bevolking tot 65 jaar. De bevolking ouder dan 65 jaar nam in de periode 2000–2008 toe.

Productiestructuur en werkgelegenheid in de Euregio Maas-Rijn

In de periode 2000–2008 is een duidelijke verschuiving te zien in de productiestructuur van de Euregio. In 2000 bestond bijna 26 procent van de productiestructuur uit industrie. Op de tweede plaats kwam de financiële en zakelijke dienstverlening, direct gevolgd door de niet-

8.2 Ontwikkeling brp per inwoner Zuid-Limburg versus Aken stad

Bron: CBS, regionale rekeningen en Eurostat.

commerciële dienstverlening. In 2008 zijn de aandelen verschoven. Het aandeel industrie is afgenomen tot bijna 23 procent. De grootste sector is nu de niet-commerciële dienstverlening met 26,4 procent. De sector financiële en zakelijke dienstverlening is slechts een fractie kleiner.

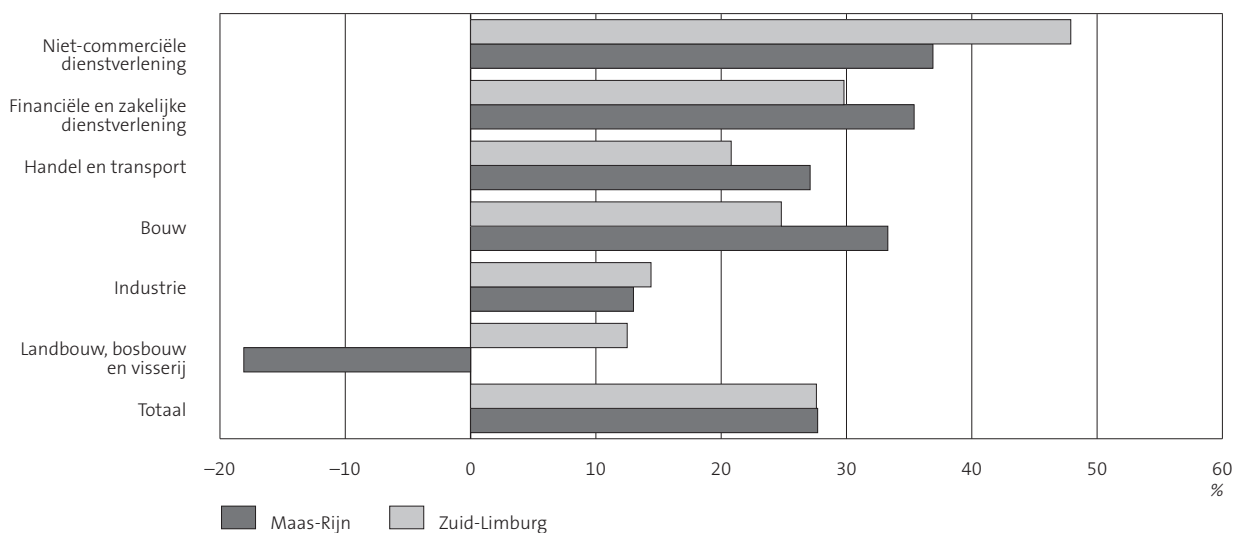
In de werkgelegenheidsstructuur van de Euregio valt direct het grote aandeel van de niet-commerciële dienstverlening op. Van het totale arbeidsvolume werknemers kwam ruim 33 procent in 2000 voor rekening van deze sector. In 2008 is dit gegroeid tot bijna 36 procent. Er was sprake van werkgelegenheidskrimp in de industrie en de bouw. Vooral in de industrie was de daling groot. Het aandeel daalde van bijna 23 procent in 2000 naar bijna 19 procent in 2008. Hoewel de financiële en zakelijke dienstverlening een belangrijke rol speelt bij de toegevoegde waarde is dit bij de werkgelegenheid minder het geval. Het aandeel van deze bedrijfstak in de werkgelegenheid van de Euregio was in 2008 iets minder dan 16 procent tegenover een bijdrage van ruim 26 procent in de toegevoegde waarde. De meeste werkgelegenheid zat in 2000 al in de niet-commerciële dienstverlening en dit is in de loop der jaren alleen maar meer geworden.

Productiestructuur en werkgelegenheid in Zuid-Limburg in vergelijking met de hele Euregio

Net als de Euregio in geheel was Zuid-Limburg in 2000 vooral industrieel van aard. De productiestructuur van Zuid Limburg had in 2000 een groter aandeel 'handel en transport' en een kleiner aandeel niet-commerciële dienstverlening dan de Euregio in zijn totaliteit. In 2008 echter was ook in Zuid-Limburg het aandeel van de niet-commerciële dienstverlening in de productiestructuur het grootst. In Zuid-Limburg is vooral de ontwikkeling van de financiële en zakelijke dienstverlening achtergebleven. Het aandeel was in 2008 nauwelijks hoger dan in 2000. Met een aandeel van nog geen 25 procent in 2008 was de bedrijfstak in Zuid-Limburg ook duidelijk minder vertegenwoordigd dan in de hele Euregio.

Uit figuur 8.3 blijkt dat de totale toegevoegde waarde zich in Zuid-Limburg net zo snel ontwikkeld heeft als in de Euregio als geheel. De niet-commerciële dienstverlening in Zuid-Limburg is in de periode 2000–2008 duidelijk harder gegroeid dan in de hele Euregio, 48 procent tegenover 37 procent. Daartegenover staat een achterblijvende ontwikkeling in Zuid Limburg in de financiële en zakelijke dienstverlening, in de handel en transport en in de bouw. Zuid-

8.3 Ontwikkeling toegevoegde waarde Zuid-Limburg en Euregio Maas-Rijn 2000–2008¹⁾

Bron: CBS, regionale rekeningen en Eurostat.

¹⁾ Ontwikkelingen binnen de landbouw worden niet besproken vanwege het geringe aandeel binnen de totale productiestructuur.

Limburg is wel industriëler gebleven. Deze bedrijfstak industrie heeft zich tussen 2000 en 2008 iets sterker ontwikkeld dan in de Euregio in zijn geheel.

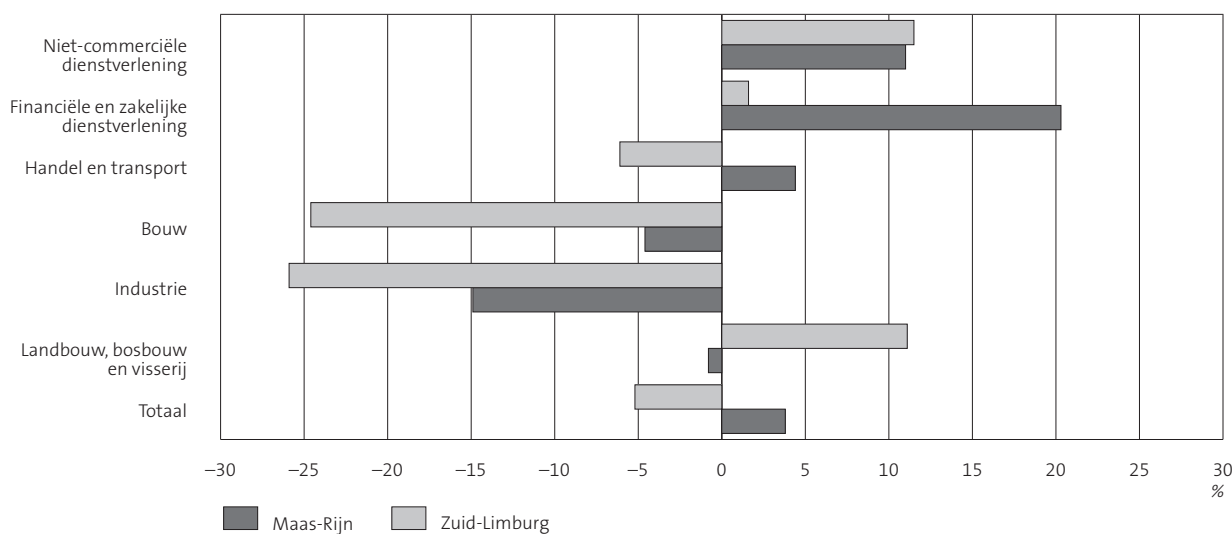
In tegenstelling tot de productiestructuur zitten er weinig verschillen in de werkgelegenheidsstructuur van Zuid-Limburg en de hele Euregio. Zowel in Zuid-Limburg als in Euregio Maas-Rijn kwam in 2000 al bijna eenderde van alle werkgelegenheid voor rekening van de niet-commerciële dienstverlening. Dit aandeel is in beide gebieden in 2008 verder toegenomen. Het aandeel van de industrie in de werkgelegenheid nam zowel in Zuid-Limburg als in de hele Euregio behoorlijk af. Tot slot gold voor beide gebieden dat de rol van de financiële en zakelijke dienstverlening een stuk kleiner is bij de werkgelegenheid dan bij de toegevoegde waarde.

De interessante verschillen zitten niet zozeer in de structuur, maar in de ontwikkeling van de werkgelegenheid. Zuid-Limburg is het enige gebied in de Euregio waar in de periode 2000–2008 sprake is van een krimp in de werkgelegenheid. Het totale arbeidsvolume werknemers nam ruim 5 procent af.

De daling van het arbeidsvolume werknemers in Zuid-Limburg zit vooral in de bouw en de industrie. De krimpende bevolking heeft gevolgen voor de bouwactiviteiten in de regio. De werkgelegenheid in de industrie krimpt als gevolg van het kapitaalintensiever worden van de bedrijfstak. Uit figuur 8.4 blijkt dat dit sectoren zijn waar de werkgelegenheid ook in de hele Euregio is afgenomen. Deze afnames waren in de Euregio als geheel echter veel minder sterk

8.4 Ontwikkeling werkgelegenheid Zuid-Limburg en Euregio Maas-Rijn 2000–2008¹⁾

Bron: CBS, regionale rekeningen en Eurostat.

¹⁾ Ontwikkelingen binnen de landbouw worden niet besproken vanwege het geringe aandeel binnen de totale werkgelegenheidsstructuur.

dan in Zuid Limburg. De sector waar de werkgelegenheid in Zuid Limburg nog duidelijk groeide was de niet-commerciële dienstverlening, specifiek de gezondheidszorg. De groei in de gezondheidszorg hangt samen met de vergrijzende bevolking in Zuid-Limburg.

De rol van Zuid-Limburg ten opzichte van België en Duitsland

De veranderingen in de productie- en werkgelegenheidsstructuur van Zuid-Limburg in de periode 2000–2008 hebben gevolgen gehad voor de rol die Zuid-Limburg binnen de Euregio Maas-Rijn speelt. Figuur 8.5 laat deze veranderende rol zien.

In 2008 waren vooral de aandelen van de Belgische gebieden in de toegevoegde waarde van de Euregio toegenomen ten opzichte van 2000. Dit is ten koste gegaan van de Duitse gebieden. Zuid-Limburg heeft met een aandeel van bijna 20 procent in de totale toegevoegde waarde in zowel 2000 als 2008 zijn aandeel in de economie van de Euregio behouden. Ook per bedrijfstak geldt dat de rol van België binnen de Euregio over het algemeen groter is geworden ten koste van Duitsland. Het aandeel van Zuid Limburg in de niet-commerciële dienstverlening binnen de Euregio is toegenomen, terwijl de aandelen in de bedrijfstakken handel en transport en financiële en zakelijke dienstverlening afnamen. Ook blijkt het industriële karakter van Zuid-Limburg uit het feit dat de rol binnen deze bedrijfstak groter is geworden, ten koste van de Belgische gebieden. Ook Duitsland is binnen de industrie belangrijker geworden.

In de periode 2000–2008 is de rol van Zuid-Limburg kleiner geworden waar het het arbeidsvolume werknemers betreft. Over het algemeen gold dit ook voor de Duitse gebieden. Er zat groei in de Belgische gebieden. Zowel in zijn totaliteit als in vrijwel elke bedrijfstak nam het aandeel van de Belgische gebieden in de werkgelegenheid van de Euregio toe. De financiële en de zakelijke dienstverlening is de enige bedrijfstak waarin het aandeel van de Duitse

8.5 Aandelen in toegevoegde waarde en arbeidsvolume werknemers Euregio per bedrijfstak, 2000–2008

	2000				2008			
	Zuid-Limburg	Belgische gebieden ¹⁾	Duitse gebieden ²⁾	Totaal	Zuid-Limburg	Belgische gebieden	Duitse gebieden	Totaal
	%							
Toegevoegde waarde								
Alle bedrijfstakken	19,7	45,4	34,9	100,0	19,6	48,4	32,0	100,0
Landbouw, bosbouw en visserij	11,4	59,9	28,7	100,0	15,6	51,0	33,3	100,0
Industrie	19,9	46,6	33,4	100,0	20,2	44,8	35,0	100,0
Bouw	16,6	52,6	30,8	100,0	15,5	60,3	24,3	100,0
Handel en transport	23,4	46,6	30,0	100,0	22,2	51,4	26,4	100,0
Financiële en zakelijke dienstverlening	19,4	41,3	39,3	100,0	18,6	46,3	35,2	100,0
Niet-commerciële dienstverlening	18,0	45,1	36,9	100,0	19,5	48,9	31,6	100,0
Arbeidsvolume werknemers								
Alle bedrijfstakken	17,1	43,7	39,2	100,0	15,6	45,7	38,7	100,0
Landbouw, bosbouw en visserij	7,6	53,8	38,7	100,0	8,5	49,2	42,4	100,0
Industrie	17,2	43,8	39,0	100,0	15,0	45,3	39,7	100,0
Bouw	16,7	47,9	35,4	100,0	13,2	56,1	30,7	100,0
Handel en transport	17,4	41,2	41,4	100,0	15,6	43,7	40,7	100,0
Financiële en zakelijke dienstverlening	22,1	36,5	41,5	100,0	18,6	38,7	42,7	100,0
Niet-commerciële dienstverlening	15,0	47,4	37,6	100,0	15,1	48,6	36,3	100,0

Bron: CBS, regionale rekeningen en Eurostat.

¹⁾ De Belgische gebieden bestaan uit de provincies Limburg en Luik en de Duitstalige gemeenschap.

²⁾ De Duitse gebieden bestaan uit de stad Aachen, het district Aachen, Duren, Euskirchen en Heinsberg.

gebieden in de werkgelegenheid het grootste is. De positie van Zuid-Limburg nam in deze sector relatief sterk af.

Conclusie

Zuid-Limburg is zeker een regio van betekenis binnen Euregio Maas-Rijn. De bijdrage aan het brp is in de loop der jaren toegenomen en het brp per inwoner is van alle gebieden in de Euregio het sterkst gestegen. Ook de bijdrage van ongeveer 20 procent aan de toegevoegde waarde toont aan dat het Nederlandse gebied een substantiële bijdrage levert aan de economische structuur van de Euregio. De groei zit vooral in de niet-commerciële dienstverlening. Alleen op het gebied van de werkgelegenheid neemt de betekenis duidelijk af. Dit is een gevolg van de bevolkingsontwikkeling in Zuid-Limburg.

Begrippenlijst

Arbeidsvolume werkzame personen

De hoeveelheid arbeid die is ingezet in het arbeidsproces; deze wordt uitgedrukt in arbeidsjaren of gewerkte uren. Werkzame personen zijn alle personen (werknemers en zelfstandigen) die bijdragen aan de Nederlandse productie, ongeacht leeftijd, het aantal uren dat men werkt of het land waarin men woont.

Beschikbaar Inkomen

Het beschikbaar inkomen (excl. afschrijvingen) geeft aan over welk inkomen een sector kan beschikken na herverdeling van het primaire inkomen door al dan niet verplichte inkomensoverdrachten tussen de sectoren (belastingen op inkomen en vermogen, sociale premies en uitkeringen en overige inkomensoverdrachten). De registratiewijze van de verzekeringstransacties leidt ertoe dat de verandering in pensioenvoorzieningen niet zijn opgenomen in het beschikbaar inkomen van huishoudens.

Bruto binnenlands product

Het bruto binnenland product (bbp) tegen marktprijzen is het eindresultaat van de productieve activiteiten van de ingezeten productie-eenheden. Het is gelijk aan de toegevoegde waarde tegen basisprijzen van alle bedrijfsklassen aangevuld met enkele transacties die niet naar bedrijfsklassen worden verdeeld.

Bruto toegevoegde waarde

De bruto toegevoegde waarde tegen basisprijzen is gelijk aan het verschil tussen de productie in basisprijzen en het intermediair verbruik tegen aankooprijzen.

COROP-gebied

De naam COROP is afgeleid van de naam van een interdepartementale commissie die de betreffende regionale indeling van Nederland omstreeks 1970 heeft ontworpen. Voluit luidde de naam van deze commissie: Coördinatiecommissie Regionaal OnderzoeksProgramma.

Economische groei

De volumemutatie van het bruto binnenlands product tegen marktprijzen. Prijsontwikkelingen van de geproduceerde en verbruikte goederen en diensten in de verschillende regio's worden gelijk verondersteld.

Gemengd inkomen

Het netto gemengd inkomen is het exploitatieoverschot (exclusief de afschrijvingen) dat resteert nadat de toegevoegde waarde tegen basisprijzen is verminderd met de beloning van werknemers en het saldo van niet product-gebonden belastingen op productie en niet-

productgebonden subsidies op productie. Bij zelfstandigen wordt dit exploitatieoverschot gemengdinkomen genoemd, omdat het ook de beloning voor de door hen geleverde arbeid bevat. Binnen de sector huishoudens bestaat het gemengd inkomen ook nog uit de geproduceerde woondiensten voor eigen gebruik van huiseigenaren.

Grote steden (G4)

In deze publicatie zijn de grote steden gedefinieerd als kerngemeente plus omliggend gebied. Amsterdam betreft COROP-gebied Groot-Amsterdam, Rotterdam betreft COROP-subgebied Rijnmond, Den Haag omvat COROP-gebied Agglomeratie 's-Gravenhage en Utrecht ten slotte omvat COROP-plusgebied stadsgewest Utrecht.

Investerings in vaste activa

Investerings in vaste activa zijn uitgaven voor geproduceerde materiële of immateriële activa die langer dan een jaar in het productieproces worden gebruikt.

Investeringsquote

Bruto kapitaalinvesterings in vaste activa in een bedrijfstak als percentage van de bruto toegevoegde waarde van de bedrijfstak. Het betreft hier niet alleen de investeringen door ondernemingen maar door alle sectoren van uitvoering (publieke en private partijen).

Primair inkomen

Het primaire inkomen is het inkomen dat de sectoren ontvangen voor hun directe deelname aan het productieproces alsmede het inkomen dat zij ontvangen in ruil voor het beschikbaar stellen van financiële middelen, grond e.d.

Randstad

In deze publicatie wordt onder de Randstad verstaan de provincies Zuid-Holland, Noord-Holland, Utrecht en Flevoland.

Recessie

De toestand waarin de economie verkeert wanneer het volume van het bruto binnenlands product (na correctie voor seizoeninvloeden) twee opeenvolgende kwartalen krimpt.

Zelfstandigen

Zelfstandigen zijn personen die een inkomen ontvangen door voor eigen rekening of risico arbeid te verrichten in het bedrijf of het beroep dat zij zelfstandig uitoefenen. Ook meewerkende gezinsleden worden tot zelfstandigen gerekend, tenzij zij een arbeidsovereenkomst zijn aangegaan.

Bijlagen

Bijlage 1, indeling bedrijfstakken en klassen, gebaseerd op de SBI 2008.

Letter	Bedrijfsklassen	Bedrijfstakken	Vierdeling
A	Landbouw, bosbouw en visserij	A Landbouw, bosbouw en visserij	A Landbouw, bosbouw en visserij
B	Delfstoffenwinning	B Delfstoffenwinning	B-F Nijverheid
C	Industrie	C Industrie	
D	Energievoorziening	D Energievoorziening	
E	Waterbedrijven en afvalbeheer	E Waterbedrijven en afvalbeheer	
		B-E Nijverheid (geen bouw) en energie	
F	Bouwnijverheid	F Bouwnijverheid	
G	Handel	G-I Handel, vervoer en horeca	G-N Commerciële dienstverlening
H	Vervoer en opslag		
I	Horeca		
J	Informatie en communicatie	J Informatie en communicatie	
K	Financiële dienstverlening	K Financiële dienstverlening	
L	Verhuur van en handel in onroerend goed	L Verhuur van en handel in onroerend goed	
M	Specialistische zakelijke diensten	M-N Zakelijke dienstverlening	
N	Verhuur en overige zakelijke diensten		
O	Openbaar bestuur en overheidsdiensten	O-Q Overheid en zorg	O-U Niet-commerciële dienstverlening
P	Onderwijs		
Q	Gezondheids- en verzorgingszorg		
R	Cultuur, sport en recreatie	R-U Cultuur, Recreatie, overige diensten	
S	Overige dienstverlening		
T	Huishoudens		
U	Extraterritoriale organisaties		

Bijlage 2, indeling van COROP-gebieden naar provincie en landsdeel.

Nr.	COROP-gebied	Provincie	Landsdeel		
0100	Oost-Groningen	Groningen	Noord		
0200	Delfzijl e.o.				
0300	Overig Groningen				
0400	Noord-Friesland	Friesland			
0500	Zuidwest-Friesland				
0600	Zuidoost-Friesland				
0700	Noord-Drenthe	Drenthe			
0800	Zuidoost-Drenthe				
0900	Zuidwest-Drenthe				
1000	Noord-Overijssel	Overijssel	Oost		
1100	Zuidwest-Overijssel				
1200	Twente				
4000	Flevoland	Flevoland			
4001	Almere				
4002	Flevoland-Midden				
4003	Noordoostpolder en Urk				
1300	Veluwe	Gelderland			
1400	Achterhoek				
1500	Agglomeraties Arnhem en Nijmegen				
1600	Zuidwest-Gelderland				
1700	Utrecht	Utrecht	West		
1701	Utrecht-West				
1702	Stadsgewest Amersfoort				
1703	Stadsgewest Utrecht				
1704	Zuidoost-Utrecht				
1800	Kop van Noord-Holland	Noord-Holland			
1900	Alkmaar e.o.				
2000	IJmond				
2100	Agglomeratie Haarlem				
2200	Zaanstreek				
2300	Groot-Amsterdam				
2311	Amsterdam				
2321	Overig Agglomeratie Amsterdam				
2322	Edam-Volendam e.o.				
2323	Haarlemmermeer e.o.				
2400	Het Gooi en Vechtstreek				
2500	Agglomeratie Leiden en Bollenstreek			Zuid-Holland	
2600	Agglomeratie 's-Gravenhage				
2601	Agglomeratie 's-Gravenhage excl. Zoetermeer				
2602	Zoetermeer				
2700	Delft en Westland				
2800	Oost-Zuid-Holland				
2900	Groot-Rijnmond				
2910	Rijnmond				
2920	Overig Groot-Rijnmond				
3000	Zuidoost-Zuid-Holland				
3001	Drechtsteden				
3002	Overig Zuidoost-Zuid-Holland				
3100	Zeeuwsch-Vlaanderen	Zeeland			
3200	Overig Zeeland				
3300	West-Noord-Brabant	Noord-Brabant	Zuid		
3400	Midden-Noord-Brabant				
3500	Noordoost-Noord-Brabant				
3510	Stadsgewest 's-Hertogenbosch				
3520	Overig Noordoost-Noord-Brabant				
3600	Zuidoost-Noord-Brabant				
3700	Noord-Limburg	Limburg			
3800	Midden-Limburg				
3900	Zuid-Limburg				

Technische toelichting

Inleiding

Regionale rekeningen geven een kwantitatieve beschrijving van het economisch proces van regio's binnen een land en sluiten aan op de nationale rekeningen. De nadruk in de regionale rekeningen ligt op de productie en inkomensvorming. Theoretisch kunnen de nationale rekeningen beschouwd worden als de sommatie van de regionale rekeningen. De productie in een land wordt immers voortgebracht door bedrijven en instellingen in de verschillende regio's, de zogenoemde 'ingezeten eenheden'. In de Nederlandse praktijk worden echter eerst de nationale rekeningen samengesteld en worden vervolgens de regionale cijfers hiervan afgeleid.

Bij het samenstellen van de regionale rekeningen worden dezelfde concepten en definities gehanteerd als bij de nationale rekeningen. Voor beide wordt aangesloten op de internationale richtlijnen van het System of National Accounts 1993 (SNA 1993) en het Europees systeem van nationale en regionale rekeningen 1995 (ESR 1995). Hierdoor zijn de uitkomsten van de regionale rekeningen zowel binnen Nederland als internationaal vergelijkbaar. Eén van belangrijkste gebruikers van deze cijfers is de Europese Unie ten behoeve van het regionaal beleid. Het regionale bruto binnenlands product (bbp) per inwoner is één van de criteria voor het toekennen van uitkeringen in het kader van de Europese structuurfondsen.

Regio's

Het Nederlandse deel van het continentaal plat in de Noordzee en de Nederlandse ambassades in het buitenland vallen onder het economisch gebied van Nederland. De activiteiten in deze gebieden maken deel uit van de Nederlandse economie maar zij worden niet aan de provincies toegekend. Voor dit doel is de zogenoemde Extra-regio gecreëerd. De som van de provinciecijfers stemt hierdoor niet overeen met het nationale rekeningencijfer. In de tabellen met provinciecijfers in deze publicatie is de Extra-regio weggelaten.

In de regionale rekeningen wordt de actuele regionale indeling gehanteerd. Bij grenswijzigingen door bijvoorbeeld gemeentelijke herindelingen ontstaan, meestal beperkte, breuken. Bij grotere breuken worden volgtijdelijk vergelijkbare reeksen samengesteld.

Methoden

Er zijn grofweg twee methoden om regionale rekeningen samen te stellen: bottom-up en top-down. Bij de bottom-up methode worden gegevens over in de regio gevestigde eenheden opgeteld tot een regionaal cijfer. De som van alle regionale cijfers moet overeenkomen met het nationale cijfer. Bij de top-down methode wordt het nationale aggregaat verdeeld met een verdeelsleutel. Meestal wordt hiervoor informatie over de inzet van arbeid gebruikt. Voor de Nederlandse regionale rekeningen wordt zoveel mogelijk gebruik gemaakt van de bottom-up methode waarbij gegevens van individuele eenheden uit de productiestatistieken centraal staan. Wanneer een eenheid vestigingen in verschillende regio's omvat dan wordt de informatie van deze eenheid toegedeeld aan de betreffende regio's, meestal op basis van de aantallen banen van werknemers.

Voor een deel van de economie zijn geen goede gegevens van de individuele eenheden beschikbaar. Hiervoor wordt dus teruggegrepen op de top-down methode. Omdat de regionale

inzet van arbeid bij deze methode cruciaal is, dienen afgeleide cijfers over regionale arbeidsproductiviteit (bruto toegevoegde waarde per arbeidsjaar) met de nodige voorzichtigheid geïnterpreteerd te worden.

Kercijfers Regionale rekeningen

In de regionale rekeningen worden de volumemutaties anders berekend dan in de nationale rekeningen. In de regionale rekeningen worden de berekeningen uitgevoerd op bedrijfsklasseniveau en niet zoals in de nationale rekeningen op het niveau van goederen en diensten. Verder worden in de regionale rekeningen de gegevens eerst in lopende prijzen samengesteld terwijl dit in de nationale rekeningen simultaan in lopende prijzen en in prijzen van het voorafgaande jaar gebeurt. Nadat in de regionale rekeningen de cijfers in lopende prijzen zijn bepaald worden deze gedefleerd om te komen tot de volumemutaties. Er zijn bij het CBS geen gegevens over regionale prijsontwikkelingen per bedrijfstak beschikbaar. Daarom worden de regionale uitkomsten van de productie en het intermediair verbruik, en dus van de toegevoegde waarde, per bedrijfsklasse gedefleerd met nationale deflatoren. Overigens wordt voor de landbouw en de aardolie- en aardgaswinning wel gebruikgemaakt van regionale verdelingen van de geproduceerde goederen.

Voor het meest recente jaar zijn geen ramingen van het regionale bbp in lopende prijzen beschikbaar. De economische groei naar regio wordt voor dat jaar gebaseerd op de productiestructuur van het voorgaande jaar en de nationale ontwikkelingen per bedrijfsklasse. Voor enkele bedrijfsklassen (landbouw, aardolie- en aardgaswinning, verhuur van en handel in onroerend goed) worden wel regionale gegevens ingezet. Verder worden voor enkele (verzorgende) bedrijfsklassen cijfers over de bevolkingsgroei meegenomen. Alle voorlopige cijfers kunnen onderhevig zijn aan bijstellingen, maar door de gehanteerde methode geldt dit in hoge mate voor de economische groeicijfers naar regio van het meest recente jaar.

Het bbp is de som van de toegevoegde waarde tegen basisprijzen per bedrijfstak en het saldo van de productgebonden belastingen en subsidies. Deze laatste post is niet volledig toe te wijzen aan de verschillende bedrijfstakken. Basis voor het regionaliseren zijn juist de cijfers over de toegevoegde waarde per bedrijfsklasse. Conform internationale afspraken worden de productgebonden belastingen en subsidies verdeeld over de regio's overeenkomstig de totale toegevoegde waarde tegen basisprijzen om tot het bbp tegen marktprijzen per regio te komen.

Revisiestrategie

De regionale rekeningen sluiten aan op de nationale rekeningen, niet alleen qua concepten en definities, maar ook wat betreft de revisiestrategie. Eens in de 5 à 10 jaar worden bij een revisie de niveaus opnieuw bepaald en tussen revisies worden de jaar-op-jaar veranderingen zo juist mogelijk weergegeven. Conceptuele wijzigingen, nieuwe of gewijzigde bronnen en eventuele correcties worden pas bij de periodieke revisies doorgevoerd. Om de vergelijkbaarheid in de tijd te behouden worden dan ook de cijfers over eerdere jaren aangepast.

Tabellen

1 Regionale economische groei

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009*	2010*
<i>% volumemutaties</i>										
Totaal Nederland	1,9	0,1	0,3	2,2	2,0	3,4	3,9	1,8	-3,5	1,7
Groningen	4,0	2,7	1,2	2,7	-2,0	1,0	-1,8	8,7	-4,6	10,3
Friesland	1,8	-1,6	0,8	0,3	2,2	2,0	5,0	0,5	-2,1	0,3
Drenthe	1,6	0,3	-0,8	0,1	2,8	0,3	5,6	1,0	-4,4	0,8
Overijssel	1,8	-0,6	0,8	1,3	2,2	3,0	4,4	2,9	-4,5	1,6
Flevoland	5,9	1,5	6,2	4,0	4,0	7,5	5,1	0,1	-3,1	2,0
Gelderland	1,8	-0,8	0,5	1,1	1,9	5,3	3,7	1,9	-2,8	0,9
Utrecht	3,6	-1,2	-1,4	1,8	2,2	3,9	4,6	1,5	-2,9	0,8
Noord-Holland	0,7	2,4	1,5	3,0	2,8	3,3	4,0	2,2	-3,1	2,2
Zuid-Holland	1,9	-0,7	0,2	1,8	2,8	3,4	4,4	1,0	-3,2	0,8
Zeeland	1,9	3,8	1,4	1,4	2,0	2,1	6,3	2,9	-2,1	2,9
Noord-Brabant	1,4	-1,1	0,2	2,7	3,1	3,9	3,3	1,8	-4,1	1,8
Limburg	2,0	1,1	-0,9	2,9	0,2	2,5	4,0	1,0	-5,4	1,6
Exclusief delfstoffenwinning										
Groningen	0,9	0,9	-0,6	-0,1	2,4	1,5	2,4	-0,2	-1,8	1,1
Friesland	1,8	-0,6	1,5	0,7	3,4	2,5	4,5	0,6	-2,2	0,3
Drenthe	2,2	1,0	-0,4	0,8	2,4	2,5	5,2	1,6	-4,0	1,1

Bron: CBS, regionale rekeningen.

2 Bruto binnenlands product per inwoner

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009*	
<i>1 000 euro</i>										
Totaal Nederland	27,9	28,8	29,4	30,2	31,5	33,0	34,9	36,1	34,6	
Groningen	32,4	33,0	34,6	35,3	38,3	43,2	42,9	52,0	44,6	
Friesland	23,0	23,1	23,8	23,9	25,2	26,3	28,0	28,8	28,2	
Drenthe	22,3	22,8	23,1	23,2	24,5	25,3	27,1	27,9	26,5	
Overijssel	24,2	24,8	25,4	25,9	26,8	28,0	29,7	31,2	30,0	
Flevoland	20,2	20,7	21,7	22,1	22,9	25,2	26,7	26,6	25,4	
Gelderland	23,7	24,3	24,8	25,2	26,0	27,7	29,3	30,3	29,6	
Utrecht	35,1	35,5	35,6	36,3	37,5	38,8	40,7	41,6	41,1	
Noord-Holland	31,4	33,6	34,3	35,3	36,6	37,8	39,4	40,4	39,5	
Zuid-Holland	28,3	29,1	29,8	30,6	32,2	33,6	35,8	36,5	34,4	
Zeeland	23,7	25,7	26,7	27,2	27,8	28,9	31,9	33,7	31,9	
Noord-Brabant	28,0	28,6	29,1	30,0	31,3	32,9	34,6	35,7	34,7	
Limburg	24,7	25,8	26,2	27,1	27,7	29,1	31,3	31,8	30,0	
Exclusief delfstoffenwinning										
Groningen	24,1	25,2	25,5	25,6	26,6	27,7	29,2	29,4	29,2	
Friesland	21,4	21,9	22,7	22,9	24,2	25,1	26,6	27,1	26,9	
Drenthe	20,7	21,5	21,8	22,1	23,0	24,1	25,7	26,2	25,3	

Bron: CBS, Regionale rekeningen.

3 Toegevoegde waarde (bruto, basisprijzen)¹⁾

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009*
<i>mld euro</i>									
Totaal Nederland	397,6	414,4	425,3	436,9	456,2	479,0	507,6	528,2	509,1
Groningen	16,3	16,8	17,7	18,1	19,5	22,0	21,9	26,5	22,9
Friesland	12,9	13,1	13,6	13,7	14,4	15,0	16,0	16,5	16,2
Drenthe	9,4	9,7	9,9	9,9	10,5	10,9	11,7	12,1	11,6
Overijssel	23,4	24,2	24,9	25,5	26,4	27,7	29,6	31,1	30,1
Flevoland	6,0	6,4	6,9	7,1	7,5	8,3	9,0	9,0	8,7
Gelderland	40,8	42,3	43,4	44,2	45,7	48,6	51,6	53,5	52,7
Utrecht	35,0	36,3	36,8	37,7	39,2	40,7	43,4	44,6	44,6
Noord-Holland	70,9	76,9	78,8	81,5	84,7	87,4	91,9	94,7	93,5
Zuid-Holland	86,1	88,9	91,5	94,0	99,1	102,9	109,9	112,6	107,2
Zeeland	7,9	8,6	9,0	9,2	9,4	9,8	10,8	11,4	10,8
Noord-Brabant	59,2	61,1	62,4	64,3	67,2	70,6	74,5	77,1	75,5
Limburg	25,0	26,2	26,6	27,5	27,9	29,1	31,2	31,8	30,0
Exclusief delfstoffenwinning									
Groningen	12,2	12,8	13,0	13,1	13,6	14,1	14,8	15,0	15,0
Friesland	12,0	12,4	13,0	13,1	13,8	14,3	15,2	15,5	15,5
Drenthe	8,8	9,2	9,4	9,5	9,9	10,4	11,1	11,4	11,1

Bron: CBS, regionale rekeningen.

¹⁾ Vanwege de Extra-regio kan het voorkomen dat het weergegeven cijfer van de totale economie niet overeenstemt met de som van de provincies.

4 Arbeidsvolume werknemers¹⁾

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009*
<i>1 000 arbeidsjaren</i>								
Totaal Nederland	5 850,4	5 776,3	5 699,4	5 682,5	5 772,6	5 905,3	6 013,3	5 939,7
Groningen	186,1	186,3	183,2	182,6	181,5	182,5	184,9	182,2
Friesland	191,6	191,5	190,1	191,0	190,2	195,1	196,0	194,1
Drenthe	145,8	142,2	140,7	140,3	140,6	142,9	147,5	143,9
Overijssel	377,2	374,5	368,8	370,2	374,3	384,8	390,3	385,1
Flevoland	90,3	91,9	92,9	94,1	97,7	102,7	105,2	105,6
Gelderland	663,1	660,1	649,6	651,2	662,7	681,2	693,7	686,6
Utrecht	500,1	485,5	474,9	475,1	487,8	501,7	507,0	502,6
Noord-Holland	1 046,8	1 032,9	1 022,1	1 015,6	1 037,0	1 054,9	1 072,0	1 062,7
Zuid-Holland	1 263,7	1 244,3	1 224,4	1 221,6	1 240,6	1 265,6	1 294,1	1 280,7
Zeeland	117,8	116,3	114,1	112,6	110,5	113,4	114,9	112,7
Noord-Brabant	883,9	871,7	863,5	860,5	882,2	902,9	922,1	906,7
Limburg	378,6	373,9	369,6	362,3	362,0	372,0	380,2	371,3

Bron: CBS, regionale rekeningen.

¹⁾ Vanwege de Extra-regio kan het voorkomen dat het weergegeven cijfer van de totale economie niet overeenstemt met de som van de provincies.

5 Arbeidsvolume werkzame personen ¹⁾

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009*
<i>1 000 arbeidsjaren</i>								
Totaal Nederland	6 619,5	6 547,2	6 480,1	6 478,0	6 582,8	6 728,3	6 832,4	6 759,5
Groningen	211,2	211,6	208,7	208,8	208,0	208,9	210,1	207,4
Friesland	227,9	228,0	227,0	228,5	228,0	232,2	232,9	230,9
Drenthe	170,3	166,9	165,6	165,6	166,3	168,9	173,2	169,6
Overijssel	430,9	428,1	423,0	425,0	429,7	440,4	445,1	439,7
Flevoland	106,2	107,9	109,2	111,2	115,0	120,8	123,1	123,5
Gelderland	759,7	757,2	747,6	751,0	764,1	783,9	797,9	790,8
Utrecht	552,2	538,2	528,7	530,7	544,7	560,5	566,3	562,0
Noord-Holland	1 178,0	1 164,3	1 157,1	1 154,1	1 178,7	1 199,7	1 214,2	1 205,4
Zuid-Holland	1 407,5	1 388,0	1 368,9	1 368,7	1 391,0	1 419,3	1 448,4	1 435,3
Zeeland	139,2	137,6	135,6	134,3	132,5	135,5	137,0	134,8
Noord-Brabant	1 001,8	989,8	983,3	982,2	1 006,1	1 028,8	1 048,0	1 032,8
Limburg	429,4	424,3	420,0	412,8	413,2	423,9	430,6	421,8

Bron: CBS, regionale rekeningen.

¹⁾ Vanwege de Extra-regio kan het voorkomen dat het weergegeven cijfer van de totale economie niet overeenstemt met de som van de provincies.

6 Toegevoegde waarde (bruto, basisprijzen), 2009* ¹⁾

	Landbouw	Nijverheid	Commerciële dienstverlening	Niet-commerciële dienstverlening	Alle economische activiteiten
<i>mld euro</i>					
Totaal Nederland	8,0	121,4	253,5	126,3	509,1
Groningen	0,3	11,9	6,0	4,6	22,9
Friesland	0,7	4,2	6,8	4,6	16,2
Drenthe	0,4	3,3	4,6	3,4	11,6
Overijssel	0,5	8,5	12,8	8,2	30,1
Flevoland	0,3	1,5	4,8	2,0	8,7
Gelderland	0,8	11,6	24,9	15,4	52,7
Utrecht	0,3	6,9	26,2	11,2	44,6
Noord-Holland	0,8	12,4	59,2	21,1	93,5
Zuid-Holland	2,2	21,4	55,6	28,0	107,2
Zeeland	0,3	4,2	3,8	2,5	10,8
Noord-Brabant	0,9	22,3	35,3	17,0	75,5
Limburg	0,5	8,3	13,4	7,8	30,0
Exclusief delfstoffenwinning					
Groningen	0,3	4,0	6,0	4,6	15,0
Friesland	0,7	3,5	6,8	4,6	15,5
Drenthe	0,4	2,8	4,6	3,4	11,1

Bron: CBS, regionale rekeningen.

¹⁾ Vanwege de Extra-regio kan het voorkomen dat het weergegeven cijfer van de totale economie niet overeenstemt met de som van de provincies.

7 Primaire inkomensverdeling per inwoner 2008*

	Gemengd Inkomen	Beloning werknemers	Ontvangen Inkomen uit vermogen	Betaalde Inkomen uit vermogen	Primair Inkomen
	<i>euro</i>				
Totaal Nederland	2 856	17 613	3 762	2 048	22 183
Groningen	2 524	14 419	2 803	1 691	18 044
Friesland	3 108	14 001	3 755	1 829	19 088
Drenthe	2 575	14 903	3 660	1 786	19 378
Overijssel	2 720	15 367	3 272	1 889	19 475
Flevoland	2 457	18 714	2 466	2 374	21 188
Gelderland	2 803	17 063	3 939	2 041	21 782
Utrecht	2 917	20 684	4 441	2 388	25 651
Noord-Holland	3 285	19 416	4 011	2 198	24 505
Zuid Holland	2 641	18 709	3 802	1 998	23 134
Zeeland	3 012	15 503	3 833	1 869	20 512
Noord-Brabant	3 045	17 341	3 916	2 129	22 190
Limburg	2 496	15 235	3 086	1 854	18 957

Bron: CBS, regionale rekeningen.

8 Secundaire inkomensverdeling per inwoner 2008*

	Belasting op inkomen en vermogen	Sociale Premies	Betaalde inkomens-overdrachten	Beschikbaar Inkomen	Sociale uitkeringen	Ontvangen inkomens-overdrachten
	<i>euro</i>					
Totaal Nederland	2 974	9 038	1 392	15 819	5 848	1 192
Groningen	1 984	7 825	1 376	13 961	6 227	899
Friesland	2 161	7 534	1 340	14 575	5 490	1 064
Drenthe	2 179	7 983	1 304	14 719	5 892	937
Overijssel	2 195	8 027	1 224	14 322	5 316	980
Flevoland	2 470	9 460	1 308	14 530	5 566	967
Gelderland	2 745	8 787	1 334	15 594	5 612	1 068
Utrecht	3 908	10 218	1 397	17 274	5 985	1 144
Noord-Holland	3 806	9 808	1 563	16 668	6 101	1 236
Zuid Holland	3 270	9 494	1 460	16 334	6 286	1 138
Zeeland	2 657	8 069	1 399	15 130	5 415	1 348
Noord-Brabant	2 780	8 959	1 302	15 529	5 374	996
Limburg	2 257	8 119	1 340	15 712	5 956	2 526

Bron: CBS, regionale rekeningen.

9 Totale investeringen in vaste activa ¹⁾

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008*
<i>mln euro</i>									
Totaal Nederland	92 742	96 197	94 507	94 759	94 336	99 170	108 568	116 712	125 125
Groningen	2 808	2 912	2 914	3 085	3 048	3 473	4 470	3 894	3 805
Friesland	3 290	3 318	3 235	3 327	3 209	3 263	3 444	4 092	4 138
Drenthe	2 240	2 353	2 521	2 705	2 329	2 578	2 877	2 905	2 994
Overijssel	5 027	5 268	5 340	4 970	5 680	6 112	6 762	6 842	7 386
Flevoland	3 229	3 113	3 051	3 631	2 881	3 823	3 953	4 285	2 821
Gelderland	9 230	9 383	10 043	9 947	10 296	10 120	10 482	12 212	13 827
Utrecht	7 478	8 016	8 173	7 770	8 450	9 149	9 518	10 311	10 822
Noord-Holland	16 688	16 522	15 797	16 463	16 542	16 622	18 074	18 681	20 972
Zuid-Holland	20 006	22 029	19 998	20 408	20 689	21 673	23 462	25 949	28 070
Zeeland	2 061	1 999	2 254	2 516	2 158	2 102	2 305	2 696	2 985
Noord-Brabant	14 462	14 442	14 425	13 622	13 105	13 792	15 356	16 837	18 439
Limburg	5 366	5 546	5 347	4 900	4 812	5 412	6 219	6 744	7 296

Bron: CBS, regionale rekeningen.

¹⁾ Vanwege de Extra-regio kan het voorkomen dat het weergegeven cijfer van de totale economie niet overeenstemt met de som van de provincies.

Enkele aanverwante onderzoeken en publicaties

Publicaties

De regionale economie 2009
Een beeld van de regionale economie 1995–2005
Regionale investeringen in vaste activa 1995–2006
Nationale Rekeningen 2010
De Nederlandse economie 2010

Het dossier Nederland regionaal, te vinden op www.cbs.nl (thema's/dossiers/Nederland regionaal), bevat naast informatie over de regionale rekeningen een schat aan informatie over overige regionale gegevens, gerangschikt op thema. In het domein Nederland regionaal zijn in pdf-formaat de publicaties van de regionale rekeningen opgenomen. De meest recente zijn 'de regionale economie 2009', 'regionale investeringen in vaste activa 1995–2006' en 'een beeld van de regionale economie 1995–2005'. Alle tabellen van de regionale rekeningen staan in de elektronische database Statline (Thema's/macro-economie/Regionale rekeningen).

Medewerkers publicatie

Redactie

Edgar Angus
Paul Mangoenkarso
Ilham Malkaoui
Nico Mens
Bas van den Elshout
Marjan de Kruik